

Robert Castermans

3de,
herz.
en uitgebr.
druk

De klucht

Nu noch (Toe maar)

**in hedendaags Nederlands,
andere kluchten, sproken en boerden**

**Onderbroekenlol
in middeleeuwse literatuur
en een pittige polemiek
met prof. dr. Ludo Jongen**

De klucht

Nu noch (Toe maar)

in hedendaags Nederlands,
andere kluchten, sproken en boerden

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

[www.lovematches.nl](http://www lovematches.nl)

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

De klucht

Nu noch (Toe maar)

**in hedendaags Nederlands,
andere kluchten, sproken en boerden**

**Onderbroekenlol
in middeleeuwse literatuur
en een pittige polemieek
met prof. dr. Ludo Jongen**

3de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2024

1ste druk 2020

2de, herziene en uitgebreide druk 2023

3de, herziene en uitgebreide druk 2024

Copyright © 2024 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag 1ste druk: Get Digital – Silvio van Ginkel

Vormgeving en omslag 2de en 3de druk: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789465012575

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Nu noch, Toe maar, klucht, esbattement, sproke, boerde, onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: schilderij van Pauwels Franck (ca. 1540-1596)

Dedicated to the memory of
Opgedragen aan de nagedachtenis van

Riet Castermans-Janssen
13 november 1923 – 27 juli 1980

Fons Castermans
22 september 1925 – 3 april 2022

Henri Castermans
19 september 1950 – 18 september 2023

Zie over Riet en Fons: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-fons-castermans>

Zie over Henri: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-henri-castermans> en <https://salarisonderhandelen.nl/het-egidius-lied-het-henri-lied-voor-henri-castermans>

INHOUD

WOORD VOORAF	11
INLEIDING	19
Kluchten	19
Esbatterementen	23
DE KLUCHT NU NOCH (TOE MAAR)	35
Handschrift 'Verzameling Theysbaert'	35
Ontstaan, auteurschap en bron	35
Samenvatting van <i>Nu noch (Toe maar)</i>	36
Personages	38
Aandachtspunten	40
NU NOCH (TOE MAAR) IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	45
Nu noch (Toe maar), Een genoeglijke klucht	47
Eerste toneel	49
Tweede toneel	54
Derde toneel	59
Vierde toneel	60
Vijfde toneel	61
Zesde toneel	65
Epiloog	67
SPROKEN	69
Bekende sprokensprekers	69
Ontstaan van wereldlijk toneel	70
BOERDEN	73
19 boerden	75
1. <i>Dits vanden man die gherne dranc (Dit gaat over de man die graag dronk)</i>	76
2. <i>Tgoede wijf maect den goeden man ende den goeden man maect tgoede wijf (Een goede vrouw vormt een goede man en een goede man vormt een goede vrouw)</i>	80
3. <i>Wisen raet van vrouwen (Vrouwenlistigheid)</i>	83
4. <i>Van enen man die lach gheborghen in ene scrine (Over een man die in een kist verstopt zat)</i>	85
5. <i>Een bispel van II clerken ene goede boerde (Twee studenten als voorbeeld, Een goede boerde)</i>	88
6. <i>Vanden cnape van Dordrecht ene sotte boerde (Over de jongen uit Dordrecht, Een zotte boerde)</i>	90

7. Van III ghesellen die den bake stalen (Over drie vrienden die een half varken stalen)	92
8. Van Lacarise den keitijf die een pape sach bruden zijn wijf (Over Lazarus de sukkel, die zag hoe een pastoor het met zijn vrouw deed)	94
9. Vanden waghē (Over de wagen)	96
10. Vanden paep die sijn baeck ghestolen wert (Over de priester van wie een varken werd gestolen)	99
11. Vanden monick (Over de monnik)	100
12. De eo qui duas volebat uxores (Over de man die twee vrouwen wilde)	101
13. Dits vanden vesscher van Parijs ende van sinen wive, sijts wijs (Dit gaat over de visser uit Parijs en zijn vrouw, leer ervan)	105
14. Dits van Heilen van Beersele, die de III jaghede te spele (Dit gaat over Heile uit Beersel die drie mannen in de maling nam)	107
15. Vander vrouwen die boven haren man minde ende watter gheschiede van (Over de vrouw die vreemdging en wat daarvan kwam)	111
16. Ic prijs een wyf (Ik prijs een vrouw)	112
17. Sint dat wi vrouwen garen (Zolang wij naar vrouwen verlangen)	113
18. Van der weldaet die de duvele dede (Over een goede daad van de duivel)	114
19. Van den dorpmā ende zinen wive (Over de dorpsbewoner en zijn vrouw)	116
Nog 5 'boerden' ofwel komische vertellingen	118
1. Dmeisken metten sconen vlechtken (Het meisje met de mooie vlechtjes)	118
2. Ene boerde (Een boerde)	121
3. Van eenre baghinen ene goede boerde (Over een begin, Een goede boerde)	124
4. Dits vanden tanden (Dit gaat over de tanden)	126
5. Dit es de frenesie (Wat een waanzin)	129
Een heel aparte 'boerde' ofwel taalgrap	139
Ene boerde (Een boerde)	140
Afbeeldingen	144
BIBLIOGRAFIE	149
Uitgaven van <i>Nu noch</i> (Toe maar)	149
Middelnederlandse woordenboeken	150
Overige literatuur	151

BIJLAGE 1	171
Now again.....	171
BIJLAGE 2.....	173
Recensies en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen	173

WOORD VOORAF

Nu noch (*Toe maar*) is misschien wel de beste klucht uit de middeleeuwen. In de 16de eeuw is zij enorm populair en heden ten dage wordt zij nog steeds gelezen en opgevoerd. Volgens professor Johan Nowé (2000, p. 219) behoort *Nu noch* tot de beste middeleeuwse kluchten: 'Een van de beste sotternieën is beslist de *Ghenouchlike clute van nu noch* ("De amusante klucht van Toe-maar")'. Eenzelfde positieve waardering van *Nu noch* is te vinden op: <http://www.leidsekluchtencompagnie.nl/kluchten/uitgevoerde-kluchten/de-minnestrijd-nu-noch>: 'Deze misschien wel beste klucht uit de middeleeuwen werd in 2004 (Hooglandse Kerk) en 2005 (Weddesteeg) opgevoerd tijdens het Rembrandtfestival in Leiden. Sinds 2009 wordt deze klucht nagenoeg elk jaar gespeeld, maar dan op rijm conform het origineel!' De Nederlandse letterkundige en vertaalster Marie van der Zeyde (1906-1990) en Henk Hoornweg hebben *Nu noch* in 1935 bewerkt: *Toe maar, Klucht in een bedrijf*. In het 'Voorwoord' schrijven zij: 'Deze bewerking was oorspronkelijk bestemd voor een feestavond van het Clubhuis de Arend in Rotterdam, dus uitsluitend "voor huiselijk gebruik". Toen het stuk echter bij spelers en publiek zozeer in de smaak bleek te vallen, meenden wij dat er ook in ruimer kring wel belangstelling voor zou bestaan.' De *Boekengids* van 1936 spreekt van 'bepaald 'n leuke bewerking van het middeleeuwsche "Nu noch" ' (p. 147).

Ook de literatuurhistoricus Gerrit Kalff (1856-1923) was in 1907 al erg lovend over *Nu noch*: 'Met welk een talent zijn in deze kluchten [nl. *Nu noch* en *Klucht van Playerwater*, R.C.] nieuwe liedjes gesteld op oude "vooyzen"! [vooy of voois = melodie, lied, R.C.] Welk een frischheid en welk een afwisseling zien wij hier, hoe weten deze stukjes ons te boeien, hoe goed zijn zij gebouwd, hoe aardig uitgewerkt, welk eene komiek van goed allooi! In beide zijn alleraardigste tooneeltjes; in *Nu Noch* b.v. de duivelbezwering, het eten van den pannekoek waarbij "nu nog" een nieuwe beteekenis krijgt, de overvalling der beide mannen door de gefopte vrouw' (Kalff 1907, p. 360-361). De literatuurhistoricus Gerard Knuvelde (1902-1982) is het niet alleen volledig eens met Gerrit Kalff wat de literaire merites van *Nu noch* betreft, maar plaatst deze klucht zelfs boven de kluchten van Cornelis Everaert (1485-1566): '[...] moet men toegeven, dat de vijftiende-eeuwse, klaarblijkelijk zó van het leven afgekeken sotternieën *Nu noch* en *Playerwater* in levendigheid, boertigheid en komische kracht Everaerts weldoordachte bedenksels overtreffen' (Knuvelde 1976-1978, p. 512). In 1994 heeft

het tijdschrift *Canadian journal of Netherlandic studies* een hele aflevering gewijd aan *Nu noch*. Professor Peter Beidler had in de lente van 1994 besloten om *Nu noch* te behandelen in het seminar 'The Medieval Origins of British Drama'. Therese Decker schrijft in 'Introduction to Special Issue on *Nu noch*': 'Given the general scholarly neglect of *Nu noch*, I was delighted when Peter told me of his students' plans to perform the play and to write scholarly analyses of it. I was also delighted when I saw the play on the classroom stage and heard the five student papers. I would not have suspected that the little farce, only 235 lines long, could yield such varied and sophisticated interpretations. I can only agree with Peter that this edition, translation, and the five groundbreaking essays that follow will mark the start of a long overdue [= te laat, over tijd, R.C.] scholarly attention to this comedy. Who can tell what other golden literary nuggets [= juweeltjes, R.C.] are hidden in *Nu noch*, waiting to be unearthed [to unearth = onthullen, aan het licht brengen, R.C.] and presented to the public?' (Decker and Beidler 1994, p. 2).

De taal van *Nu noch* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer

op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): 'Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?'

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Nu noch* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze klucht en de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT). Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

De oorspronkelijke tekst heb ik niet opgenomen omdat deze uitgave bedoeld is om *Nu noch* in hedendaags Nederlands weer te geven. Wil je de Middelnederlandse tekst ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Nu noch* in het Middelnederlands is op de volgende webpagina's te vinden:

- https://dbnl.nl/arch/oliv007vier01_01/pag/oliv007vier01_01.pdf

- (met annotaties)
- https://dbnl.nl/arch/_nun001nuno02_01/pag/_nun001nuno02_01.pdf (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/molt001midd01_01/molt001midd01_01_0010.php (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/will028belg02_01/will028belg02_01_0013.php (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/leen006midd01_01/leen006midd01_01_0027.php (zonder annotaties)

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Enkele passages in *Nu noch* zijn voor een hedendaagse lezer niet of nauwelijks te begrijpen. Daarom licht ik die toe in de paragraaf 'Aandachtspunten'. Als je eerst of alleen de klucht *Nu noch* (Toe maar) wilt lezen, verdient het aanbeveling om vooraf die aandachtspunten te lezen zodat je moeilijke passages beter begrijpt. Door de gedetailleerde inhoudsopgave kun je makkelijk vinden wat je zoekt.

Verder behandel ik in deze uitgave andere kluchten, sproken, 19 boerden, 5 'boerden' ofwel komische vertellingen en 1 'boerde' ofwel taalgrap. Er komen ook nog 2 schetenwedstrijden voorbij. Kortom: veel onderbroekenlol. Van de laatste 6 'boerden' heb ik wel de Middelnederlandse tekst opgenomen zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Van alle middeleeuwse teksten die ik bespreek, is de Middelnederlandse versie met Google of op www.dbnl.nl makkelijk te vinden.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Is de onderhavige uitgave van oudere literatuur wel of niet wetenschappelijk?

De een vindt van niet omdat deze uitgave niet wetenschappelijk geannoteerd is. Bij uitgaven van oudere literatuur staan de annotaties meestal in voetnoten, maar bij mij staan die in een uitgebreide toelichting en uiteraard ook in de hertaling, zodat de lezer tijdens het lezen niet afgeleid wordt en zijn leesgenot niet verstoord wordt. Ik zie voetnoten als de eksterogen van een tekst.

Noël Coward (1899-1973) was een Engelse acteur en toneelschrijver en zei: 'Having to read footnotes resembles having to go downstairs to answer the door while in the midst of making love' (Voetnoten moeten lezen is zoiets als naar beneden gaan als er gebeld wordt, terwijl je midden in een vrijpartij zit). Voor de klucht *Nu noch* heb ik zelfs de paragraaf 'Aandachtspunten' toegevoegd en dat zijn allemaal uitgebreide annotaties. Ik geef de lezer aan hoe hij op internet de Middelnederlandse teksten kan vinden. Dus de lezer kan desgewenst mijn hertaling vergelijken met het origineel. Verder noem ik mijn bronnen in de uitgebreide 'Bibliografie'. De lezer kan dan ook alles controleren en verifiëren en hij weet welke publicaties hij moet raadplegen voor verdere studie. Overigens is niet iedere uitgave van een geannoteerde Middelnederlandse tekst wetenschappelijk te noemen. Een *abel spel van Esmoreit sconincx sone van Ceciliën gevolgd door De klucht van nu noch* bevat zeer veel annotaties (*Esmoreit* heeft in totaal 294 annotaties en *Nu noch* precies 100), maar dit boekje c.q. cahier van 34 pagina's is geen wetenschappelijke uitgave. Het bevat te weinig toelichting en geen bibliografie. Anderzijds is het boek *Drie schandaleuse spelen (Brussel 1559)* van Willem van Eeghem (Van Eeghem 1937) wel een wetenschappelijke uitgave, hoewel de drie Middelnederlandse toneelstukken niet geannoteerd zijn. Deze uitgave bevat namelijk een zeer uitgebreide inleiding van 35 pagina's en heel veel bronnen. Dini Hogenelst (1997a en 1997b) is een zeer doorwrocht proefschrift; zij heeft er ook vele jaren aan gewerkt. Er is altijd wel enige kritiek te geven, zo ook op deze dissertatie (zie Theo Meder 1998). Dit laat onverlet dat het een proefschrift met een zeer hoog wetenschappelijk gehalte is, hoewel van de 358 sproken (waaronder 19 boerden) niet de geannoteerde Middelnederlandse tekst of een hertaling gegeven wordt. Het proefschrift bevat wel samenvattingen van alle sproken en heel veel andere informatie.

De ander vindt de onderhavige uitgave wel wetenschappelijk, omdat wetenschap de zoektocht naar de ware kennis over de ons omringende werkelijkheid is en de verklaring ervan. Wetenschappelijke kennis is gegrond (d.w.z. dat er de best mogelijke rationele rechtvaardiging voor gegeven wordt op een bepaald moment), intersubjectief (d.w.z. dat het niet uitmaakt wie tot de kennis komt) en systematisch (d.w.z. dat er verbanden worden gelegd tussen verschijnselen). Volgens de hegeliaanse drieslag leidt de confrontatie van een these met een antithese tot een synthese (hogere waarheid). *Du choc des opinions jaillit la vérité*. Wat belangrijk is in de wetenschap, is dat je **zelf** de bronnen onderzoekt en je dus niet klakkeloos afgaat op wat anderen beweren; autopsie wordt dat ook wel genoemd. Wetenschappelijke kennis is altijd

voorlopig. Ook hypothesen en theorieën bevatten niet de ultieme waarheid. Ze moeten worden getoetst en worden dan bevestigd (geverifieerd) of ontkracht (gefalsifieerd). In het laatste geval worden ze bijgesteld. Indien een wetenschapper uitspraken doet die niet blijken te kloppen, dient hij die uiteraard te rectificeren. In 'Bijlage 2' ontmoeten we een hoogleraar die dat halsstarrig weigert; een redacteur en een uitgever stellen zich eveneens onwetenschappelijk op door niet in te grijpen maar hem de hand boven het hoofd te houden. Daarmee zetten deze drie minkukels zichzelf niet in hun hemd maar in hun onderbroek; zij geven mijns inziens met hun gedrag een heel eigen invulling aan het begrip *onderbroekenlol*.

Maar och, de discussie of deze uitgave wel of niet het predicaat 'wetenschappelijk' verdient, vind ik niet zo interessant. Ik vind het belangrijker dat Middelnederlandse (grappige) teksten toegankelijk zijn voor zo veel mogelijk lezers, zij er volop van kunnen genieten, de literaire en historische context begrijpen en weten welke bronnen zij kunnen raadplegen voor verdere studie. De Franse filosoof Félicité Robert de Lamennais (1782-1854) zei: 'La science ne sert guère qu'à nous donner une idée de l'étendue de notre ignorance' (De wetenschap dient alleen om ons een idee te geven van de omvang van onze onwetendheid). En de Franse auteur Jules Verne (1828-1905) schrijft in zijn boek *Voyage au centre de la terre* (1864) (Reis naar het middelpunt van de aarde): 'La science, mon garçon, est faite d'erreurs, mais d'erreurs qu'il est bon de commettre, car elles mènent peu à peu à la vérité' (De wetenschap, mijn jongen, bestaat uit fouten, maar fouten die goed zijn om te maken, want ze leiden geleidelijk tot de waarheid).

Verder vind ik dat je altijd kritisch moet blijven als het om uitspraken van wetenschappers of resultaten van wetenschappelijk onderzoek gaat. Per slot van rekening is niets zo onzinnig of er is wel een wetenschapper te vinden die het onderschrijft. Er is zelfs een wetenschapper uit wiens onderzoek blijkt dat alle weduwen langer leven dan hun echtgenoot. 😊 Nog zo'n baanbrekend onderzoek: van de 10 mannen mag een vrouw er 11 's nachts wakker maken voor seks. 😊 Wetenschappelijk onderzoek toont ook aan dat meisjes eerder beginnen te praten dan jongens. Volgens de wetenschappers komt dat doordat het eerste waar meisjes mee beginnen te spelen poppen zijn, wat uiteraard de communicatie bevordert, terwijl jongens niet alleen met auto's beginnen te spelen maar ook met zichzelf. 😊 En recent heeft de wetenschap iets eetbaars ontdekt dat door vertraagde afgifte (de knappe koppen die voor de camera hun

---

1 Ik heb dit grapje weleens tegen een vrouw verteld. Daarop zei ze: 'Nou, dan ben ik een man.'

onderzoeksresultaat zichtbaar trots toelichtten, spraken van 'timed release' en 'sustained release') de seksuele drive sterk vermindert. Het heet bruidstaart.😊

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, maart 2024

INLEIDING

Kluchten

In de middeleeuwen heet een klucht een ‘clute’, ‘cluyte’, ‘sotternie’ of ‘sotheit’. Het woord *kluit* voor klucht bestaat nog steeds, maar is inmiddels verouderd. Een klucht is een kort toneelstukje van hooguit een paar honderd versregels met kijvende vrouwen, domme mannen en seksueel getinte grappen. De vrouw is een feeke en de man een sul. Hij krijgt een pak slaag van zijn vrouw en zij gaat vreemd. De vrouw heeft de broek aan en de man is een pantoffelheld.

Jelle Haemers en anderen leggen in hun boek *Wijvenwereld* (p. 71 en 102) de literaire en historische context voortreffelijk uit: ‘In de volkse cultuur circuleerden tal van deze verhalen, toneelstukjes en grappen waarin domme, sullige mannen het slachtoffer werden van hun hardvochtige, bazige vrouwen. Deze grappen waren erg populair omdat vrouwen net ondergeschikt hoorden te zijn aan hun mannen. Op die manier verbeeldde deze karikaturale vertelsels een soort van omgekeerde wereld en maakten ze pantoffelhelden belachelijk. Dat heeft overigens niet alleen met een grote gevoeligheid voor schande te maken, maar ook met de klassieke rolverdeling binnen het huwelijk’ en: ‘In de kunst en literatuur won tijdens de veertiende eeuw het thema van de zogenaamde “pantoffelheld” of “hennentaster” namelijk sterk aan populariteit, met een hoogtepunt in de eerste helft van de zestiende eeuw. Het voerde de karikatuur op van een huishouden waarin de machtsverhoudingen op hun kop stonden: een man die volledig onder het juk van zijn bazige huisvrouw gebukt ging. Verhalen over listige vrouwen die hun man commandeerden en de broek buitenshuis droegen, terwijl hij de typisch vrouwelijke taken in het huishouden op zich nam, zoals de kippen of “hennen” verzorgen, kenden een immense populariteit. Afbeeldingen van echtgenoten die door hun vrouw werden geslagen of vrouwen die op de rug van hun man reden alsof hij een paard was, werden gemeengoed. De boodschap was duidelijk: hoed u voor vrouwen die zich onttrekken aan mannelijk gezag en daarmee de machtsbalans binnen het gezin overhoophalen!’ De lach als glijmiddel.

Als een vrouw haar man bedroog, leek het alsof de man zijn vrouw niet de baas kon of dat hij op seksueel gebied tekortschoot. Dit maakte hem tot het mikpunt van spot in de gemeenschap. De seksueel onbekwame man groeide aan het einde van de middeleeuwen uit tot een stereotiepe kluchtfiguur. Meestal trad hij op als een oude man die niet meer in staat was om te voldoen aan de seksuele wensen van zijn veel jongere vrouw: Mijnheer Uitgenaaid

en Vrouw Poesje. Hij lag op zijn knieën vóór haar om haar orale seks te geven. Dit was vernederend voor hem, want hij kon haar alleen nog maar met zijn mond bevredigen en niet meer met zijn geslachtsapparaat. De vrouw had korte hielen of schoenen met korte hielen. Deze beeldspraak gaf aan dat ze zo graag seks wilde dat ze zich snel op haar rug kon laten vallen om haar benen te spreiden.

Een 'sotternie' of 'sotheit' is een middeleeuwse klucht die gespeeld werd na de opvoering van een van de abele spelen. Er bestaan vier sotternieën:

1. *Die hexe* (De heks). Twee vrouwen klagen elkaar hun nood. Een derde vrouw, Juliana, geven ze de schuld van hun tegenslagen. Ze roddelen flink over haar en de ene scheldt haar uit voor hoer en de andere noemt haar een stronthoer. Als ze menen dat ze bewijs hebben dat Juliana aan toverij doet en hen met haar toverkunsten bestolen heeft, slaan ze haar in elkaar.
2. *Lippijn*. Een oudere man, Lippijn, ziet met eigen ogen dat zijn vrouw overspel pleegt, maar hij laat zich door de vriendin van zijn vrouw wijsmaken dat de duivel zijn zinnen heeft begoocheld. Thuis krijgt Lippijn van zijn vrouw een pak slaag, omdat hij het gewaagd heeft om haar van overspel te verdenken.
3. *Die buskenblaser* (De busjesblazer). Een oude boer kan zijn veel jongere vrouw seksueel niet meer bevredigen. Daarom doet zij het met een ander. De oude man laat zich door een kwakzalver een verjongingskuur aansmeren en hoopt daarmee zijn vrouw weer voor zich te winnen. Hij moet daartoe in een wonderbusje blazen. Als hij dat doet, denkt hij dat hij de verjongingskuur ondergaan heeft, maar hij heeft slechts zwarte poeder over zijn gezicht geblazen.
4. *Rubben*. Een boer, Rubben, is na drie maanden huwelijk al vader van een zoon. Hij weet dat dit niet kan, want vóór het huwelijk heeft hij geen seks gehad met zijn vrouw. Bij zijn schoonouders klaagt hij hierover. Die geven hem een onzinverklaring, die de naïeve Rubben gelooft. Aan het eind krijgt de schoonvader van zijn vrouw een geduchte aframmeling.

Zo'n kort blijspel is volks van aard en behoorlijk ruw. Er wordt gescholden en gevochten. De platvloersheid van de klucht diende als tegenwicht tegen de verhevenheid van een abel spel. Na een serieus toneelstuk konden de toeschouwers nog even ontspannen door smakelijk te lachen om een komische scène, mogelijk om hen

in een goede stemming te brengen zodat ze royaal de beurs zouden trekken wanneer er met de muts werd rondgegaan.

Al in de klassieke oudheid werd na een tragedie van bijvoorbeeld Aischylos (ca. 525-456 v.Chr.), Sophocles (496-406 v.Chr.) en Euripides (ca. 480-406 v.Chr.) een klucht opgevoerd, zodat de toeschouwers niet al te geëmotioneerd naar huis zouden gaan. Zo'n komisch naspel heet een saterspel. Het bestond uit boertigheden van saters. Zij behoorden tot het gevolg van de wijngod Dionysos en waren geil en plaagziek. Vaak werden ze dan ook afgebeeld met een erecte penis. Daarnaast waren ze belust op dans en muziek. Het publiek moest na de schrik en het medelijden, opgeroepen door de tragedie, weer in balans met zichzelf gebracht worden. Dit wordt de catharsis genoemd; letterlijk betekent dit woord 'reiniging', 'loutering', 'zuivering'. Rob Erenstein (2010, p. 47) zegt hierover: 'Door de wijze waarop de tragedieschrijver een eind maakt aan de gebeurtenissen verzoenen de toeschouwers zich zowel met het lijden van de held als met hun eigen bestaan, waarin zoiets toch ook best zou kunnen gebeuren. De toeschouwer put door dit louteringsproces kracht uit wat hij gezien heeft om met nieuwe moed door te leven. Om hem helemaal weer in zijn oude doen te brengen werd er na drie tragedies vol tragisch leed nog een naspel gegeven waarin saters en drank centraal stonden. Als iedereen daar hartelijk om had gelachen, keerde men voldaan naar huis terug.'

De vier abele spelen, waarna de bovenstaande vier sotternieën werden opgevoerd, zijn respectievelijk:

1. *Lanseloet van Denemerken*. De kroonprins van Denemarken, Lanseloet, wil trouwen met de hofdame Sanderijn, maar door het standsverschil wil zijn moeder dat niet. Zij zal ervoor zorgen dat Sanderijn hem in zijn kamer opzoekt als hij belooft om haar na de seks te verstoten; zie voor een uitgebreide inleiding op en een hertaling in hedendaags Nederlands van dit abele spel en de sotternie *De heks* Castermans (2022a).
2. *Esmoreit*. De neef van de koning van Sicilië, Robberecht, stelt alles in het werk om het huwelijk van Esmoreit, de kroonprins van Sicilië, en Damiët, dochter van de koning van Damascus, te dwarsbomen. Hierin slaagt hij niet en aan het eind wordt deze verrader opgehangen.
3. *Gloriant*. De hertog van Bruuyswijc, Gloriant, wil trouwen met de prinses Florentijn. Haar eerzame bode, Rogier, brengt de gelieven met een list bijeen.

4. *Vanden winter ende vanden somer*. De hoofdfiguren Winter en Zomer zijn verwickeld in een discussie over de vraag welk jaargetijde het meeste betekent voor de liefde. De zomer die zwoele gevoelens opwekt of de winter die de behoefte aan lichamelijke warmte oproept?

De abele spelen zijn overgeleverd in het Hulthemse handschrift, zo genoemd naar een vroegere eigenaar, mr. Karel van Hulthem (1764-1832). Hij was rechter in Gent. Als bibliofiel kocht hij in 1811 het handschrift op een veiling in Brussel voor slechts 5,50 frank. Momenteel bevindt het zich in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel onder signatuur 15.589-623. Op <https://uurl.kbr.be/1737555> is het als facsimile-uitgave te vinden. De facsimile's zijn van buitengewoon hoge kwaliteit; ook al zoom je maximaal in, het beeld blijft zeer scherp.

Het handschrift-Van Hulthem dateert van circa 1405-1408 en bevat meer dan tweehonderd Middelnederlandse teksten. Doordat alle titels voorzien zijn van een volgnummer, weten we dat het handschrift oorspronkelijk uit ten minste 214 titels heeft bestaan. Het heeft ooit in ieder geval 278 bladen geteld, waarvan er nu nog 241 over zijn. Tijdens het overleveringsproces zijn dus 37 bladen verloren gegaan. De teksten nr. 1 en nr. 199 ontbreken volledig en negen teksten zijn slechts fragmentarisch overgeleverd. In totaal bevat het handschrift dus 212 teksten, waarvan er 9 onvolledig zijn (*Het handschrift-Van Hulthem*, band 1, p. 10-11 en 78-101). Als *Die buskenblaser* (nr. 205.2), *Die hexe* (nr. 206.2) en *Rubben* (nr. 211.2) een eigen nummer hadden gekregen, zouden we uitkomen op 215 teksten. Frits van Oostrom (2017, p. 182 en 2013, p. 11) telt 686 teksten omdat hij o.a. rijmspreuken als aparte teksten beschouwt.

Vanwege zijn rijkdom wordt het Hulthemse handschrift wel 'de Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde' genoemd. De teksten die in dit handschrift zijn opgenomen, dateren uiteraard van vóór 1405-1408. De abele spelen zijn het oudste ernstige wereldlijke toneel in de volkstaal in Europa. Er bestaat wel ouder komisch toneel en religieus toneel, maar dat is geschreven in het Latijn of in het Frans.

Naast de bovenstaande vier sotternieën bevat het Hulthemse handschrift nog twee kluchten:

1. *Truwanten*. Een broeder trekt in armoede rond samen met een dienstmaagd. Het Middelnederlandse woord *truwant* betekent 'landloper'. Hij wordt door de duivel aangezet om haar te verleiden.

2. *Drie daghen here*. Een man zit thuis onder de plak. Met zijn vrouw spreekt hij af dat hij haar een dure jas geeft en in ruil daarvoor mag hij drie dagen lang de baas spelen. In zijn brooddronkenheid doet hij de dwaaste dingen.

Een andere heel bekende en misschien wel de beste klucht uit de middeleeuwen is *Nu noch*. De Middelnederlandse woorden *nu noch* betekenen ‘toe maar’, ‘nog wat’, ‘meer’, ‘nog een keer’, ‘meer, meer’, ‘nog meer’, ‘ga door’.

Esbattementen

Naast de kluchten en de abele spelen bestaat het wereldlijk toneel van de middeleeuwen uit esbattementen ofwel rederijerskluchten. Het esbattement is een kort toneelstuk met een anekdotisch en vaak komisch karakter: ‘De *plots* zijn op het eerste gezicht gemakkelijk na te vertellen verhaaltjes over schelmenstreken, stiekeme vrijages, stomme misverstanden en oplichterijen van uiteenlopende aard, die probleemloos passen in de *common sense*-omschrijving van de klucht in “transhistorische” zin, als ongecompliceerd komisch toneel over schematisch gekarakteriseerde “gewone” mensen in hun alledaagse beslommeringen’ (Kramer 2009, p. 18 of 2008, p. 20). Er is waarschijnlijk een continue ontwikkeling van de grove sotternieën naar de meer verfijnde esbattementen (Hüsken 1987, p. 25-30). De rederijers noemden een klucht naar het Oudfrans een ‘esbatement’.² De hedendaagse spelling is ‘esbattement’, dus met dubbele -t. Het Franse woord *s’ébattre* betekent ‘zich vermaken’. Het esbattement heeft rond de 500 versregels en is vaak komisch omdat het dient om de stemming te verhogen. Esbattementen werden namelijk opgevoerd op kermissen, jaarmarkten, met Pinksteren, tijdens Vastenavond, bij de Blijde Inkomst van een nieuwe vorst en op veel andere feesten. Een esbattement werd meestal ’s avonds opgevoerd, nadat ’s middags een serieuzer zinnespel (‘spel van sinne’) was vertoond.

Het totale overgeleverde toneelrepertoire van de rederijers omvat een kleine 600 speeltteksten. Die zijn slechts een deel van al het rederijersdrama dat er geweest moet zijn. Onder de bewaard gebleven speeltteksten bevinden zich 70 à 80 esbattementen. Het is

---

2 In MNW 2, 732, s.v. *esbatement* wordt verwezen naar het Oudfranse woord *esbatre* in Burguy 1882, p. 37. Daar is te lezen: ‘**esbatre**, amuser, divertir, se réjouir [= resp. vermaken, amuseren, (verouderd) zich vermaken, R.C.]; [...] **esbatement**, amusement [= amusement, divertissement, vermaak, R.C.]’.

DE KLUCHT NU NOCH (TOE MAAR)

Handschrift 'Verzameling Theysbaert'

Anders dan sommigen denken, is de klucht *Nu noch* niet overgeleverd in het Hulthemse handschrift. Het enig overgeleverde afschrift van *Nu noch* bevindt zich in het handschrift met de naam 'Verzameling Theysbaert'. Dit handschrift behoorde in de 16de eeuw toe aan de familie Theysbaert uit Wachtebeke in de Belgische provincie Oost-Vlaanderen. Het gaat om een schrijfboek dat door verschillende leden van de familie werd aangevuld. Naast Nederlandse en Franse spreuken en refreinen, rekeningen en notities bevat het een afschrift van drie toneelspelen:

1. *Ghewonelicke vruecht – een tafel speelken van twee personagen om up der dry conynghen avond te spelen*
2. *Eenen man ende een wijf, ghecleet up zijn boerssche – een tafelspeelken van twee personagen ghecleet up zijn boerssche*
3. *De clute van Nu noch – een ghenouchelicke clute van nu noch van iij personagen, te weten den Man, den Ghebuer, dWyf ende die Pape*

Het handschrift bestaat uit 71 bladen. Als watermerk heeft het een bok op een band met de naam van de fabrikant Simons Denis. Dit watermerk komt ook voor in stukken van 1555-1559. De klucht *Nu noch* zal omstreeks 1555-1560 overgeschreven zijn, mogelijk door Adriaen Theysbaert. Momenteel bevindt het handschrift zich in de Universiteitsbibliotheek Gent in België.

Op internet is het complete handschrift te vinden op: <http://www.flandrica.be> > Naar de topstukken > Pagina 3 van 5 > Nederlandse kluchten, tafelspelen, Nederlandse en Franse spreuken en refreinen. Rekeningen van Daneel Theysbaert te Wachtebeke > Dit werk online raadplegen – *Nu noch* staat op image 19 tot en met 27; op image 19 staat in de rechterbovenhoek 17 en op image 27 staat in de rechterbovenhoek 25.

Ontstaan, auteurschap en bron

De klucht *Nu noch* is waarschijnlijk ontstaan in de 15de eeuw; wanneer precies is moeilijk te zeggen. De auteur is niet bekend.

Vermoedelijk gaat het om een man, maar helemaal zeker is dat niet.

Mogelijk is *La farce de maistre Pathelin* (ca. 1464) (*maistre* is Oud- en Middelfrans voor *maître*, 'advocaat') een bron van *Nu noch* geweest. Deze klucht, die 'in de Franse literatuur als het onbetwistbaar hoogtepunt van het middeleeuws komisch theater geldt' (Nowé 2000, p. 226), behandelt het thema van de bedrieger die bedrogen wordt. Meester Pierre Pathelin is advocaat en adviseert zijn cliënt, de herder Thibault l'Aignelet, om op alle vragen van de rechter 'bè' te zeggen, het geluid van een schaap. Ten einde raad laat de rechter Thibault gaan. Als Pathelin zijn cliënt vraagt om hem te betalen voor zijn diensten, zegt de slimme cliënt ook voortdurend 'bè'. De Nederlandse auteur en toneelschrijver Jan Walch (1879-1946) heeft de Franse klucht in het Middelnederlands bewerkt: *Die cluyte van meester Pieter Patelyn* (Walch 1930a, p. 449-458 en 561-574 en 1930b, p. 1-18).

In de 16de eeuw is de klucht *Nu noch* enorm populair en heden ten dage wordt zij nog steeds gelezen en opgevoerd. Zij is meermaals vertaald in het Engels, o.a. *Nu noch* – Middle Dutch, Anonymous, *Now again* – Modern English, editie Decker; zie 'Bijlage 1'.

Samenvatting van *Nu noch* (Toe maar)

Eerste toneel: De klucht *Nu Noch* presenteert een man die behoorlijk onder de plak zit. Hij krijgt harde klappen van zijn vrouw en zij speelt de hoer. Aan de buurman klaagt hij zijn nood. Die zal hem een foefje leren waarmee hij een draai aan het gedrag van zijn vrouw kan geven. De man heeft zo zijn twijfels want hij heeft al van alles geprobeerd, maar niets helpt. Sterker nog, ze wordt hoe langer hoe kwaadwilliger. Als zijn vrouw zoals gewoonlijk tegen hem tekeergaat en hem slaat of wat ze ook doet, dan moet hij van de buurman steeds 'Toe maar' tegen haar zeggen. De man vreest dat als hij 'Toe maar' na een klap zegt, hij nog meer slaag krijgt. De buurman overtuigt hem ermee dat zijn vrouw hem weleens zijn mond kon vullen met lekker eten zoveel hij wil. Daar heeft de man wel oren naar. Hij moet zo vaak 'Toe maar' zeggen dat zijn vrouw bang zal worden dat hij gek wordt. En de buurman zal zijn vrouw wijsmaken dat zij haar man volledig krankzinnig geslagen heeft en hij van de duivel bezeten is, allemaal het gevolg van haar slaan.

Tweede toneel: Als de vrouw de man vraagt waar hij zo lang heeft uitgehangen, zegt hij 'Toe maar'. Hij zegt dit voortdurend. Zijn vrouw scheldt hem uit en slingert hem een aantal verwensingen naar zijn hoofd. Hij krijgt opnieuw klappen en zij dreigt hem zo'n

battle, but she has lost the war.'

Door haar gedrag is de boodschap aan mannen: laat je niet in je zak schijten door je vrouw en hou haar in toom, als je niet wilt dat het jou als Jan vergaat. De schrijver en misogyn (vrouwenhater) (?) Jan van Doesborch citeert in *Dat bedroch der vrouwen* (1528-1531), een themabundel over hoe mannen nu en vroeger door vrouwen bedrogen zijn, de Griekse wijsgeer Secundus van Athene (2de eeuw): 'Een schoon vrouwe is een schoon huys getimmerd op een schijthuys.'

De **priester** probeert de boze geest die volgens hem bezit heeft genomen van de man, uit te bannen. Daartoe heeft hij zijn stola, gebedenboek en wijwaterkwast bij zich. Maar de priester gedraagt zich niet christelijk: hij heeft weinig vertrouwen in zijn eigen geloof, want in zijn bezweringsformule (ofwel incantatie) roept hij niet God aan maar allerlei heidense wezens. Wat de priester allemaal zegt, is geen echte bezweringsformule, maar een parodie daarvan. De dichter laat hem onzin zeggen, tot groot vermaak van de toehoorders. De humor is vooral dat het publiek weet dat er helemaal geen boze geest is, maar dat de man krankzinnigheid simuleert. De priester roept God slechts drie keer aan en wel als het er niet echt toe doet: de eerste keer als welkomstgroet wanneer hij het huis binnengaat (vs. 148), de tweede keer als uitroep van wanhoop en bijna als vloek wanneer hij de man niet kan laten stoppen om 'Toe maar' te zeggen (vs. 174) en de derde keer als afscheidsgroet (vs. 200). Door zijn gedrag kun je *Nu noch* zien als een antiklerikale klucht.

Wanneer de man 'Toe maar' blijft zeggen, stelt de buurman voor om hem wat te eten te geven (vs. 176). Omdat de bezweringsformules van de priester niet werken, vindt hij dat een goed idee (vs. 176-177). Als bij toverslag is de man dan gezond. Ook op deze wijze zet de dichter de priester voor aap. Wat de priester met twee bezweringsformulieren niet voor elkaar krijgt, lukt de buurman wel met het simpele advies om de man wat te eten te geven. De conclusie van Nancy Rodgers (1994, p. 30) is dan ook: 'This priest is a fool. He is someone to be laughed at. All in all, the priest is an effective tool for portraying the anticlericalism of *Nu noch*. Through his use of language and pagan ritual we are able to see how the priest's antichristian attitude gives the play its anticlerical sting.'

Aandachtspunten

Enkele passages in *Nu noch* zullen voor een hedendaagse lezer

moeilijk te begrijpen zijn. Daarom licht ik die hieronder toe:

vs. 7 'Mijn wijf, zij loddert, zij bouft'. *Lodderen* betekent 'de hoer spelen' en *bouven* betekent 'leven als een boef' (zowel van mannen als van vrouwen gezegd), 'een lichtzinnig, uitspattend leven leiden'. De vrouw pleegt dus overspel en de man is de bedrogen echtgenoot.

vs. 14-15 'Helaas! Het gaat met mij als een kip die scharrelt: achteruit.' Scharrelen door een kip is de grond omwoelen, onder meer om voedsel te zoeken. Een kip doet dat door haar poten in de grond te drukken en die vervolgens achterwaarts te bewegen. Daarna doet ze een paar passen achteruit en gaat ze in de omgewoelde grond pikken. Als je op de website YouTube zoekt naar 'Why Do Chickens Scratch and Peck the Ground?', verschijnt er een filmpje van bijna 4 minuten waarin dit proces goed te zien is.

vs. 148 De priester wil zeggen: 'In nomine patris et filii et spiritus sancti' (In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest), maar hij komt niet verder dan 'In nomine patris et filii' (In de naam van de Vader, de Zoon) en kan het bezwerende kruisteken dus niet afmaken, want hij wordt onderbroken door de man met 'Toe maar'.

vs. 156 De priester zegt: 'bij al dat u mach deren'. Hij bedoelt daar alle boze geesten mee en vervolgens noemt hij een hele reeks boze geesten.

vs. 159 De meest zinvolle interpretatie van het woord *cocketoysen* is basilisken. Volgens de Dikke Van Dale is een basilisk een fabeldier, bestaande uit een slang met een hanenkop, evt. vleermuisvleugels en hanenpoten, en voortgekomen uit het ei van een haan, die door een slang bevrucht was.

vs. 162 'ende bij den drollen int weer weghe'. Hier zijn verschillende interpretaties voor gegeven. 1. Marcel van der Heijden (*Nu noch*, editie Van der Heijden, p. 172) leest: trollen uit Noorwegen. Een drol ofwel een trol is in de noordse mythologie een boze geest, een demon, een duivel. 2. Pieter Leendertz (*Nu noch*, editie Leendertz, p. 548) interpreteert vs. 162 als: 'geesten die in het onweer heen en weer trekken'. Jan Huisman (1974, p. 192) maakt hier bezwaar tegen omdat het betrekkelijk voornaamwoord *die* ontbreekt en dat van in het onweer heen en weer trekkende geesten niets bekend is. 3. Volgens Jan Huisman (1974, p. 193-198) is een betere lezing van vs. 161: 'ende bij den drollen in tweerweghe'. Het woord *tweerwegh* is

**NU NOCH (TOE MAAR) IN HEDENDAAGS
NEDERLANDS**

Nu noch (Toe maar)
Een genoeglijke klucht

Naar het handschrift 'Verzameling Theysbaert'

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

Nu noch (Toe maar)

Een genoeglijke klucht voor vier personen, te weten de man, de buurman, de vrouw en de priester.

Eerste toneel

De man (vs. 1-11)

Voor degene die altijd ellende meemaakt en nooit meer een prettige dag beleeft, gaat de tijd helaas langzaam. Als ik buitenshuis ben, ervaar ik nog enig plezier, maar als ik thuis ben, lig ik aan de ketting. Ik word er zo liefdevol behandeld als een hond! Mijn vrouw deugt niet en speelt de hoer. Dat doet mij veel verdriet. Dit zou misschien nog wel te verdragen zijn eerlijk gezegd. Maar ze slaat me zo hard om de oren dat mijn ogen tranen van de pijn.

De buurman (vs. 12)

Buurman, hoe gaat het met je?

De man (vs. 12-13)

Beste buurman, wat moet ik doen? Mijn vrouw behandelt me zo slecht.

De buurman (vs. 14)

Ga je al vooruit?

De man (vs. 14-15)

Helaas! Het gaat met mij als een kip die scharrelt: achteruit.

De buurman (vs. 16)

Is er verder niets?

De man (vs. 16-17)

Mijn leven is als een streng garen die niet nog meer in de knoop kan zitten.

De buurman (vs. 18-20)

Ik zal je een foefje leren waarmee je een draai aan het gedrag van je vrouw kunt geven.

De man (vs. 21)

Haar gedrag veranderen? Ik heb al van alles geprobeerd.

De buurman (vs. 22)

Zowel goedschiks als kwaadschiks?

De man (vs. 22-23)

Ja, op allerlei manieren. Vriendelijk of niet, het ene hielp evenmin als het andere.

De buurman (vs. 24)

En ze blijft steeds even boosaardig?

De man (vs. 24-25)

Nee, juist niet, ze wordt hoe langer hoe kwaadwilliger.

De buurman (vs. 26)

Dan zal ik je nu een goede raad geven.

De man (vs. 27)

Zodat het beter gaat?

De buurman (vs. 27)

Zeker weten.

De man (vs. 28)

Toe, zeg het me dan.

De buurman (vs. 28-32)

Luister goed naar wat ik zeg! Als je thuiskomt en ze gaat zoals gewoonlijk tegen je tekeer, hoe ze ook slaat of wat ze ook doet, het belangrijkste is dat je steeds 'Toe maar' zegt.

De man (vs. 32-38)

Als dat zou helpen, dan moet ik dat tegen haar zeggen. Maar als ze aan me gaat trekken, of me gaat slaan of stompen en ik zou zeggen: 'Toe maar', dan weet ik heel zeker dat ze me dood zou slaan. Dat zou vergeefse moeite zijn. Ze zou zeggen: 'Hier, pak aan! Dat "Toe maar" komt je duur te staan!'

De buurman (vs. 38-39)

Daar moet je niet moeilijk over doen. Je moet het volhouden, door dik en dun.

De man (vs. 40)

Moet ik echt steeds 'Toe maar' zeggen?

De buurman (vs. 40)

Ja, iedere keer weer.

BOERDEN

De eerste verzamelbundel boerden is die van Eelco Verwijs uit 1860. Eerder waren enkele boerden apart gepubliceerd. Vanwege de schunnige inhoud werd er niet veel aandacht aan de boerden geschonken. Eelco Verwijs schrijft dan ook in de 'Inleiding': 'Voorzeker zijn vele dier verhalen aanstootelijk, en bevatten veel wat "ver van de tong en het oor blijven moet" ' (Verwijs 1860, p. V). Hij verbaasde zich 'ten hoogste over de verregaande preutschheid van onzen Vlaamschen taalbroeder [nl. de Gentse hoogleraar Constant-Phillipe Serrure (1805-1872), die een aantal gedichten 'om den onzedelyken of onkieschen inhoud' niet in zijn *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde, oudheid en geschiedenis* gepubliceerd had, R.C.], eene preutschheid, allezins verklaarbaar, neen, uitdrukkelijk geëischt waar het eene lectuur geldt die voor het volk is, die in ieders handen, zoowel van jong en oud, van jongeling en jonkvrouwe komen kan, eene lectuur die algemeen verstaanbaar is; – doch is die preutschheid niet eenigszins belachelijk, waar het de wetenschap geldt, waar men op een veld komt, dat door betrekkelijk slechts weinigen wordt betreden' (ibidem, p. XI). Ergo: alles voor de wetenschap en de wetenschap voor alles!

Boerden zijn een subtype (ofwel subgenre: Theo Meder 1998, p. 79) van sproken. Een boerde is een kort, paarsgewijs rijmend verhaal bedoeld om het publiek te laten lachen. Het woord *boerde* is afgeleid van het Oudfranse woord *bourde* of *borde*, dat 'grap', 'scherts', 'klucht' of 'verzonnen verhaal' betekent. De erotiek overheerst in de boerden. Er treden overspelige vrouwen, sullige mannen en geile of hebzuchtige geestelijken in op. De schijnheilige vertegenwoordigers van de kerk zijn het mikpunt van spot. Aan de strenge seksuele moraal die ze verkondigen, houden ze zichzelf niet. Daarmee wordt hun leer impliciet bekritiseerd. Ook fecalische grappen komen voor. De boerden zijn de Middelnederlandse equivalenten van de Franse *fabliaux* en de Duitse *Schwankmären* (= grappige sprookjes). Het woord *fabliau* is een Picardische neenvorm van *fable*. Beide woorden zijn afgeleid van het Latijnse *fabula*, 'vertelling'. Bij het Nederlandse woord *fabel* denken we aan een vertelling waarin dieren zich menselijk gedragen, terwijl van veel fabliaus gezegd kan worden dat mensen zich er beestachtig in gedragen (Van Altena 1997, p. 7). De boerde heeft veel gemeen met de schuine mop.

De vertellers ontleenden de stof voor hun boerden aan de mondelinge overlevering, aan een schriftelijke bron of ze verzonnen die zelf waarbij ze dankbaar gebruikmaakten van bekende motieven en thema's. Sommige boerden zijn bewerkingen van Oudfranse

fabliaus. Een fabliau is een korte humoristische en gewaagde vertelling. De fabliaus werden tussen ongeveer 1190 en 1340 gedicht in voornamelijk Picardië, een streek in Noord-Frankrijk. Er zijn 127 fabliaus overgeleverd. Herman Pleij (2020, p. 339) schrijft over de fabliaus: ‘Onder de Franse fabliaux komen “vaginamonologen” voor, maar dan in de meest letterlijke zin. Buiten de wil om van hun eigenares vertellen de vagina’s van hofdames in het openbaar wat ze echt willen. Zo wordt er verhaald van een ridder “die kutten en konten aan het praten kon krijgen”. En daar maakt hij steeds gebruik van, tot ontsteltenis van de betrokken dames. Fixatie op geslachtsdelen in absurde dimensies hoort als thema ook in dit genre thuis. Een priester komt aan in de stad Nesle. Daar ziet hij wonderschone meisjes op de balkons. Die nacht droomt hij van een “kutenmarkt”, kennelijk aangestoken door de blik naar boven. Hij schaft zich daar een schaamdeel aan dat weezinwekkend stinkt, “als de poort van de hel”.’

De Nederlandse schrijver en schilder Jan Cremer (1940) voert in zijn verhaal *De lollie van Mollie* de journalist Tommy Poodle ten tonele, die een geweldig idee heeft voor de voorpagina van de *Puddington Express*, een klein Engels krantje: ‘Een interview met een kut!’ Hij slaagt erin de kut van het fotomodel Mollie Jenkins te interviewen. Die kan daadwerkelijk praten. Het verhaal eindigt met een andere jongeman, die de eigenaar-directeur annex hoofdredacteur benadert met een fantastisch idee voor zijn krant: ‘Een interview met een lul!’ Mogelijk heeft Jan Cremer het fabliau *Le chevalier qui fit les cons parler* (De ridder die de kutten liet spreken) als inspiratiebron gebruikt. (Dit fabliau staat in Van Altena 1997, vagina 114-129 – mijn excuses, ik bedoel natuurlijk: pagina 114-129 – , getiteld ‘De ridder die kutten aan de praat kon krijgen’.) Latere schrijvers hebben wel vaker hun stof ontleend aan fabliaus. *De lollie van Mollie* is buitengewoon scabreus. De kutten vliegen je gewoon om de oren. Ik vind het ook een erg grappige vertelling. In de fabliaus wordt de spot gedreven met de geestelijken. Jan Cremer doet dat ook. Hij laat Mollie Jenkins zeggen: ‘Ja meneer Noodle, ik draag nu even een broekje in huis, want ik heb net visite gehad van meneer de pastoor en die is toch zo verstrooid dat hij vaak zijn hand tussen mijn benen steekt, omdat hij denkt dat het een wijwaterpotje is, vandaar.’

Ongeveer twee derde van de boerden eindigt met een moraal. Die heeft meestal de vorm van een wens, verwensing of praktisch advies. Zo worden gierigaards verwent. Frits van Oostrom (2013, p. 426) merkt over de moraal van boerden op: ‘Werd bij dit alles nog iets van een moraal beoogd? De boerden zelf suggereren soms van wel. Het verhaal over de visser van Parijs concludeert dat “een

man melaats of kreupel mag zijn, zolang hij maar iets tussen zijn benen heeft staan". De geschiedenis van Heile uit Beersel verklaart te waarschuwen voor hoerenlopen. De boerde over de minnaar in de kist presenteert zich onder het motto *Voerdachticheit es altijt goet* (Vooruitziende blik is altijd goed). Maar hoe serieus moet men die lessen nemen? De "moraal" lijkt zelf minstens zo vaak deel van de humor, en een loopje te nemen met de middeleeuwse gewoonte om verhalen educatief te laten zijn. De boerde over de studenten in de boerderij van Gobert en diens willige vrouwen noemt zichzelf *bispiel* en *exempel* – maar exemplarisch in welke zin, anders dan dat men de kat niet op het spek moet binden? De verhouding tussen verhaal en moraal is in dit genre rijkelijk los, en de boerden lijken niet of nauwelijks geschreven om levenslessen aan te reiken.'

Mogelijk gingen in de loop van de 14de eeuw auteurs korte rijmende teksten schrijven vanwege de veranderde smaak van hun publiek, dat genoeg had van de langademige ridderverhalen en de wijdlopijge didactische werken (Van Oostrom 1992, p. 99-116 en Besamusca 2011, p. 30).

De boerden werden waarschijnlijk, net als de sproken, voorgedragen voor alle lagen van de bevolking. Dus niet alleen aan het grafelijke en hertogelijke hof, maar ook in de kroeg in de stad, in een herberg, op het marktplein en op straat. Adellijke en rijke burgers hebben sprekers bij hen thuis laten komen, al dan niet ter opkuisering van bruiloften, partijen en feesten. Sprekers hebben ook opgetreden bij stedelijke verenigingen, zoals broedersschappen en ambachtsgilden.

19 boerden

Van de 358 sproken typeert Dini Hogenelst (1997a, p. 141 en 1997b, p. 281) er 19 als boerden. Deze boerden bevatten respectievelijk 202, 88, 220, 72, 234, 164, 224, 104, 271, 232, 234, 80, 289, 189, 132, 75, 355, 72 en 82 versregels. De kortste boerde bevat 72 versregels en de langste 355. De gemiddelde lengte is 175 versregels (3319 : 19).

Dini Hogenelst (1997b, p. 244 en 281) twijfelt of de laatste boerde, *Van den dorpmann ende zinen wive*, een verhalende boerde of mirakelsproke is. Germanisten hanteren voor dit type teksten het begrip *Mirakelschwank* (mirakelboerde).

De negende boerde die Dini Hogenelst (1997b, p. 119 en 281) in haar opsomming noemt, is *Vanden waghen* van Willem van Hildegasberch. Twee andere boerden van hem zijn: *Vanden monick* en *Vanden paep die sijn baeck ghestolen wert*.

Theo Meder (1991, p. 176) vraagt zich af of *Vanden waghē* wel tot de zuivere boerden gerekend mag worden: 'De sproke heeft zeker boertige elementen, maar bevat ook lange betogende passages, en heeft als geheel mogelijk eerder gefunctioneerd als hekeldicht, waarin de corrupte rechtsgang wordt gelaakt.' Hij vindt dat *Vanden waghē* 'het midden houdt tussen een hekeldicht en een boerde' (ibidem, p. 300).

Hieronder bespreek ik de 19 boerden die Dini Hogenelst in haar proefschrift noemt. Van *Dits vanden man die gherne dranc* geef ik de volledige hertaling. Hiervoor heb ik voornamelijk gebruikgemaakt van *Het handschrift-Van Hulthem*, band 1, p. 241-246, Karel Eykman en Fred Lodder (2002, p. 70-81), Co Mak (1958 en 1957), Cornelis Kruyskamp (1957, p. 15-21), Jakob Verdam (1881), Jan Soutendam (1870), Matthias de Vries (1856, p. 182-185) en *Belgisch museum* (Dl. 10, p. 51-57). Jakob Verdam (1881, p. 140) merkt over deze boerde op: 'In de bekende sproke "Van enen man die gherne dranc", waaruit dr. De Vries in zijne *Taalzuivering* al een paar monstra heeft verwijderd (zie bl. 182-185, welk betoog later is aangevuld door mr. Soutendam in *T. en Lettb.* I, 289), is nog veel te doen, vóórdát die in een leesbaren tekst zal zijn geschreven.' Om er een prettig leesbare tekst van te maken heb ik een aantal keren redelijk vrij moeten hertalen.

Ook *Van enen man die lach gheborghen in ene scrine*, *De eo qui duas volebat uxores* en *Van den dorpman ende zinen wive* heb ik integraal hertaald.

De lezer die extra achtergrondinformatie over de boerden wenst, verwijs ik graag naar de dissertatie van Dini Hogenelst (1997a en b) en die van Fred Lodder (1997) omdat dit voortreffelijke studies zijn.

1. *Dits vanden man die gherne dranc* (Dit gaat over de man die graag dronk)

Dit gaat over de man die erg graag al 's ochtends vroeg in de kroeg was, er lang verbleef en veel dronk. Als het laat werd, hij moe werd en hem het drinken te veel werd, zei hij dat hij bij zijn vrouw in bed zou gaan duiken.

'Op mijn kussen, in mijn blote kont. Ik zie wel hoe het loopt. Het zal niet lang duren voordat ik weer hier ben. Wat er ook gebeurt, ik zal weer snel van de partij zijn. Mijn vrouw zal wel denken: hij is dood. Bid daarom allemaal voor mij dat ik op het juiste ogenblik thuiskom.'

'We zullen tot God voor je bidden', zeiden sommigen. Ach, we weten allemaal hoe het vrienden vergaat die graag lang in de kroeg hangen. Na afloop moeten ze het bezuren. Als ze 's avonds weggaan, staat hun thuis wat te wachten.

piesgrappen voor. Die verwekten veel hilariteit, maar tegenwoordig slaat poep-en-pieshumor niet meer aan. Bas Jongenelen (2019, p. 172) concludeert dat 'het aantal grappen over poep in het corpus van humoristische teksten uit 1561 zeer beperkt [is]'. Hij bespreekt kort het spotgedicht 'Knollebol' (ibidem, p. 171). In deze spotprognosticatie (een parodie op de gedrukte jaarvoorspelling die in de 15de en 16de eeuw enorm populair was) van meester Malfus Knollebol is er een voorspelling over welke vruchten er geoogst zullen worden: 'En wast er veel ayjuyns, loock en rapen, / Dat sal wel doen vijsten en den eers doen gapen' (vs. 126-127) (Als er veel uien, knoflook en rapen zijn, dan zullen er ook veel scheten gelaten worden en zal de anus vaak openstaan). En in de winter zullen 'Menich oudt wijf wel comen te baten / En menich camer schilderen hier en overal' (vs. 189-190) (veel oude vrouwen overlast veroorzaken doordat zij het toilet onderspetteren met bruine 'verf', ofwel diarree). 'Knollebol' is te vinden in: *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest*, p. 80-99.

Rederijkers hebben zelfs gedichten over schetenwedstrijden geschreven. 'Nu segt wie heeft den prijs gewonnen' (Zeg nu eens wie de prijs gewonnen heeft) is een refrein over een schetenwedstrijd tussen spinnende begijnen. Wie de hardste wind laat, wint drie peperkoeken. De eerste begijn laat zo'n harde wind dat de glasramen stukgaan ('veest den glazen venstren in stucken'). *Veesten* is een archaïsch (verouderd) woord volgens de Dikke Van Dale en betekent 'een veest oftewel een wind laten'. De volgende begijn tilt haar slippen op en blaast een schuit stroomopwaarts tot in Balen ('blies tegen stroom tot Balen een schuyte'). De derde doet alle spinrokkens door de schouw naar buiten waaien ('veest al die spinrocken ten roockgat uute'). Numero vier blaast met een scheet een koe uit de stal tot in het kasteel bij Kakenburg. De vijfde begijn heft haar been op en blaast met een scheet een walvis van Antwerpen tot in Arnemuiden. De zesde laat een windje waardoor alle klokken tot op zeven mijl in de omtrek storm gaan luiden. De zevende verwoest met een scheet wel zeventig dijken. Als wraak voor de hierdoor ontstane overstroming blaast de volgende begijn haar met een scheet tot in Santiago de Compostella. Numero negen ontbloot haar achterwerk en laat zo'n harde scheet dat een molenaar met zijn molen tot achter de horizon vliegt. De volgende begijn laat er een vliegen die de aarde veegt van hier tot Jeruzalem. De laatste begijn jaagt een scheet uit haar achterpoort waarmee ze heel Egypte in puin legt (*De refreinenbundel van Jan van Doesborch*, p. 247-249 en Gerrit Komrij 1996, p. 757-759). ' 't Es beter geveesten dan qualijck gevaren' (Beter een scheet gelaten dan pijn in je buik) is een refrein uit 1525 van Anna Bijns over een schetenwedstrijd onder

De moraal staat meteen aan het begin: ga bedachtzaam te werk, want kwaad wordt met kwaad vergolden.

Het hoofdmotief is overspel. Hiertegen wordt stelling genomen, waardoor de burgerlijke huwelijksmoraal bevestigd wordt. De bedrogen echtgenoot neemt wraak voor het overspel van zijn vrouw door de vrouw van haar minnaar te verkrachten op een kist waarin haar man zit. Dit werd in de middeleeuwen blijkbaar grappig gevonden, want het wordt omschreven als 'ene groete boerde' (vs. 5) en 'ene grote clute' (vs. 47).

Het verbergen van de minnaar was een klassieke list. Vrouwen hadden in de middeleeuwen de reputatie listige wezens te zijn en vrouwenlisten waren populair. Vgl. *Karel ende Elegast* vs. 899-900: 'Der vrouwen list es menichvout / Sijn si jonc oft sijn si out' (Vrouwen kennen veel listen, of ze jong zijn of oud). Maar in deze boerde weet de bedrogen echtgenoot zijn vrouw te betrappen en te overtroeven. De hoorndrager is geen sukkel, maar een held.

Komisch is de dubbelzinnigheid dat de verkrachte vrouw een sieraad beloofd wordt. Zij zal niet gedacht hebben dat ze haar overspelige man als geschenk krijgt.

Anders dan ik vindt Fred Lodder (1997, p. 119) vs. 39-40 raadselachtig: 'Als de echtgenoot thuiskomt, verstopt de vrouw haar minnaar in een kist. De man gaat erop zitten en geeft haar de opdracht de vrouw van haar minnaar te halen, omdat deze ziek in de tuin zou liggen:

Haer herte was vol van sorgen. [= haar hart was vol van zorgen, R.C.]

Haer weder paertie moesse halen, [= haar wederpartij moest zij halen, R.C.]

Want hi haer node hadde geborgen

Daer mede hi haer nu sal betalen. (vs. 37-40)

Wie is *haar* in vs. 39-40? Niet de vrouw die om de boodschap gestuurd wordt, maar aan wie men in aansluiting op vs. 37-38 wel het eerst zal denken; zij blijkt de echtgenote van de minnaar. [...]

Niet alleen de vrouw is onkundig van wat er gaat gebeuren, het publiek is evenmin op de hoogte. Het is duidelijk dat de man wat in zijn schild voert, maar wat? Het betaalmiddel blijkt straks de in de kist verborgen man te zijn, met wie de echtgenoot de vrouw na haar verkrachting belonen zal.' Fred Lodder (1997, p. 54) hertaalt vs. 39-40 als: 'Met wat de echtgenoot met tegenzin bergt, zal hij haar [nl. de vrouw van de minnaar, R.C.] betalen.'

Volgens mij betekent het woord *node* in vs. 39 niet 'met tegenzin', 'ongaarne', maar is het een zelfstandig naamwoord en geen bijwoord: *haar node* is dat wat zij, de vrouw van de bedrogen man, nodig heeft; zie MNW 4, 2497-2510, s.v. *noot*: '(nood, noit), znw. vr.

en o. Eene enkele maal ook *node*, vr.' Zij heeft duidelijk behoefte aan een extra minnaar, want zij is botergeil (vs. 15-16) en stelt nog liever haar geslachtsdelen ter beschikking dan haar potten of pannen (vs. 13-14). *Haer* in vs. 39 is dus een bezittelijk voornaamwoord; *haer* in vs. 40 is een persoonlijk voornaamwoord en verwijst naar 'haer weder paertie', haar wederpartij ofwel de tegenspeelster van de overspelige vrouw.

Waarschijnlijk vat ook Eelco Verwijs (1860, p. 52, 54 en 55) *node* in vs. 39 niet op als 'ongaarne', want in de 'Woordenlijst' verwijst hij achter *node* alleen naar vs. 14 en niet naar vs. 39, terwijl hij achter *bruden* verwijst hij naar vs. 16 en 48 en achter *scrine* naar vs. 25, 33 en 48.

Bart Besamusca (2011, p. 29-30) betoogt dat er bij de interpretatie van boerden rekening gehouden moet worden met het verband met andere teksten van het handschrift. Hij concludeert: 'The codices [= handschriften, R.C.] discussed here show that there is much to be gained when we focus on reading "boerden" in their manuscript context. This point of view has enabled us to note the misogynistic [= getuigend van vrouwenhaat, R.C.] emphasis of a text collection (Brussels, RL [= Royal Library, R.C.], II 1171), to discern [= onderscheiden, R.C.] a number of clusters, concerned with the portrayal of women, sex, cunning [= sluwheid, listigheid, R.C.] and the different sides of love in another collection (the Van Hulthem manuscript), and to discover thematic parallels and contrasts between texts which were copied in each other's vicinity [= buurt, omgeving, nabijheid, R.C.] (The Hague, RL, 75 H 57, and Brussels, RL, II 144). In addition, the approach has provided us with an argument confirming the opinion that fabliaux are not solely "contes à rire" [= verhalen om te lachen, R.C.] (The Hildegarsberch manuscripts). The Comburg manuscript, finally, warns us not to look for parallels and contrasts at all costs. In some cases, texts may have been copied simply for reasons which have nothing to do with their contents' (ibidem, p. 44). Over drie teksten in het Hulthemse handschrift merkt hij op: '[...] *Van enen man die lach gheborghen in ene scrine* (no. 131) and *Een bispel van II clerken* (no. 133). The text in between is a song [= gedicht, rijm, R.C.] about a beguine making love, *Van eenre baghinen* (no. 132). The common theme is sex. These texts are preceded and followed by didactic texts (nos. 127-130, 134-138), for which it seems hardly possible to point out convincing thematic parallels' (ibidem, p. 38).

5. *Een bispel van II clerken ene goede boerde* (Twee studenten als voorbeeld, Een goede boerde)

Twee studenten waren naar Parijs gegaan om te studeren en

de monnik zonder een centje pijn verdwijnen. De monnik had tussen zijn benen alleen nog maar een gaatje voor het lozen van een plas. Zodra de onschuld van de monnik bewezen was, zou de arts op de plek van dat gaatje weer laten herrijzen wat hij daar eerder had. De monnik hield een donderpreek voor een stampvolle kerk. Hard haalde hij uit naar leugenaars en kwaadsprekers. Over hem en een dame was gelogen en hij zou iedereen laten zien dat hij tussen zijn benen nog gladder was dan een vrouw. Hij deed zijn pij omhoog en op dat moment zette de duivel vlug zijn geslachtsdeel terug. Er stond nu een paal die nog harder en stijver was dan dat hij ooit was geweest. Iedereen zag hoe die fier vooruitstak. De gelovigen vervloekten de monnik en stortten zich op hem. Ze sloegen hem verrot. Zorg dat jou zo iets niet overkomt. Kijk goed uit en weet van tevoren wat je doet en wat de gevolgen daarvan kunnen zijn. Lief uitzierende vrouwen zijn een groot gevaar. Er zijn vrouwen met korte hielen. Die vallen sneller achterover dan voorover. Bij het minste of geringste liggen ze op hun rug.

Toelichting

Vanden monick is te vinden in Van Hildegarsberch (1981, p. 179-181).

De geestelijke wordt in vs. 209 'den goeden broeder' genoemd, maar *goed* is ironisch bedoeld. Hij is immers schijnheilig. De kerkgangers keren zich dan ook tegen hem en slaan hem bijna dood; het motief van het geduchte pak slaag.

Ook het motief van de bedrieger die bedrogen wordt, komt in deze boerde voor. De monnik zint op een list om zijn reputatie veilig te stellen. Door zijn wanhoop is hij een uitgelezen prooi voor de duivel. De monnik denkt te kunnen te bedriegen, maar wordt zelf bedrogen. De duivel wreekt zich op de monnik, omdat die in zijn preken zei hoe lelijk de duivel wel niet is.

12. *De eo qui duas volebat uxores* (Over de man die twee vrouwen wilde)

Jongelui, luister allemaal goed naar mij en knoop in je oren wat ik jullie vertel over een man die een zoon had. Die was jong, sterk en fors gebouwd. Ook was hij welopgevoed en deugdzaam. Daarom vond zijn vader dat hij maar eens moest gaan trouwen met een geschikte vrouw.

Hij zei tegen zijn vader dat hij twee vrouwen wilde hebben en niet één. Die antwoordde vriendelijk: 'Nee, aan één vrouw heb je je handen al vol. Daar moet je het mee doen.'

'Vader, één vrouw is echt niet genoeg voor mij. Ik moet er beslist twee hebben.'

'Zoon, één vrouw is meer dan voldoende. Daar kun je genoeg

ambigüiteit van de dichter is. Vgl. MNW 8, 1356, s.v. *veile*: '(veil, vele) [...] *te koop* [...] Ene harde goede ghesellinne, ... die hare dicke maecte *veile* (*prijs gaf*) goeden gesellen, dien sijs onste, *Onuitg. Boerden f. 330b* (vgl. ndl. "eene *veile* deern").' Volgens de Dikke Van Dale is *veile liefde* 'prostitutie' en een *veile deerne* of een *veile vrouw* een 'prostituee'. Theo Meder (1997, p. 172) ziet geen prostituee in haar: 'In mijn optiek is Heile gewoon een wellustige (ongehuwde?) vrouw, die er verscheidene minnaars op nahoudt. Dit kan de vragen beantwoorden waarmee Lodder blijft zitten: "Waarom werkt Heile de mannen, die keurig op tijd verschijnen, niet tijdig de deur uit? Waarom wil ze Hughe [= Hugo, R.C.] niet ontvangen?" (p. 154). De reden is dat ze geen professional is: ze mint niet tegen betaling, maar uit liefhebbelij.'

De naam *Heile* heeft in deze boerde een ironische lading. Het bezoek aan Heile is voor de drie mannen allesbehalve *heil*-zaam (zegen-rijk). Het woord *heil* betekent naast 'zegen' ook 'genezing'. De drie mannen zijn genezen van een prostitueebezoek.

Het benedicamus was in de middeleeuwen een liturgische zang. De Latijnse woorden *benedicamus Domino* betekenen 'Laten wij de Heer prijzen'.

De drie mannen vragen Heile in vs. 25 om 'vriendschap'. Het woord *vriendschap* heeft hier een pregnante betekenis. Er wordt seksueel contact mee bedoeld. Tegenwoordig wordt *vriendschap* ook nog in deze betekenis pregnant gebruikt, bijvoorbeeld een echtpaar dat een ander echtpaar zoekt voor 'moderne vriendschap'. De man en vrouw willen dan partnerruil met een ander stel.

In vs. 76-77 staat: 'ende als die wiewekwake / driewerf hadden gheslaghen'. De uitdrukking *die wiewekwake slaen* betekent 'van bil gaan'. Het klokkenspel van de pastoor had dus drie keer geluid. Het woord *wiewekwake* klinkt grappig. Anders dan Cornelis Kruyskamp (1957, p. 127) en Peter Beidler (2005, p. 270) opmerken, is *wiewekwake* geen hapax (Lodder 1997, p. 85). Vs. 183 van het gedicht *Van den testament* van Willem van Hildegasberch luidt: 'Wacht u voer die wike wake' (Van Hildegasberch 1981, p. 3). In de 'Verklarende woordenlijst' wordt gezegd dat *wike wake* 'de ongedurigheid [aan]duidt van iets dat *wike*, *wake*, heen en weer, gaat' (ibidem, p. 324). Bij *die wiewekwake slaen* worden op en neer gaande bewegingen oftewel coïtusbewegingen gemaakt. Een hapax legomenon of kortweg een hapax is een woord dat slechts één keer voorkomt. De grap is ook dat drie een heilig getal is. Denk aan de Drie-eenheid. Daarnaast wordt de pastoor neergezet als een zeer potente jongen. Hij kan drie keer achter elkaar klaarkomen. Er zijn relatief gezien maar weinig mannen die hem dat nadoen. In vs. 55 wordt de pastoor ook omschreven als bloedgeil: 'doe quam die pape

Nog 5 'boerden' ofwel komische vertellingen

De bloemlezing van Cornelis Kruyskamp, *De Middelnederlandse boerden*, bevat 19 boerden en die van Eelco Verwijs, *Dit syn X goede boerden*, bevat er 10, zoals de titel ook aangeeft. De volgende 5 boerden zijn in beide bloemlezingen opgenomen, terwijl Dini Hogenelst die niet noemt en dus niet als boerden typeert:

1. *Dmeisken metten sconen vlechtken* (58 versregels)
2. *Ene boerde* (15 versregels)
3. *Van eenre baghinen ene goede boerde* (55 versregels)
4. *Dits vanden tanden* (30 versregels)
5. *Dit es de frenesie* (94 versregels)

Deze 5 'boerden' zal ik weergeven in het Middelnederlands en in het hedendaags Nederlands. Ik heb gekozen voor een vertaling in doorlopend proza ter wille van de begrijpelijkheid en leesbaarheid. Verder zal ik ze toelichten.

1. *Dmeisken metten sconen vlechtken* (Het meisje met de mooie vlechtjes)

Dit gedicht is nummer 21 in het Hulthemse handschrift (*Het handschrift-Van Hulthem*, band 1, p. 246-248):

*Mi doet alte sere verlanghen
Dmeisken dat mi es ontganghen
Joncfrouwe al vander herten mijn
In mijn herte soe spandi crone
Ic plach bi hare te sine ghewoene
Maer nu moetic van haer sijn
Si es alte scone een schijn
Ende si heeft alte scone vlechtken
Dat clein proper suverlec wechtken*

*Si es soe vaste in mi gheplant
Dat si van mi die over hant
Heeft soe waer ic henen ben
Ende sal den tijt die ic leve
Ic ben die ghene die mi op gheve
Hare alsoe steet nu mijn sijn
Bringhet mi bate of ghewijn
Want het heeft soe sconen vlechtken
Dat cleyn proper vriendelec wechtken*

Het hevet die lippen ende danschijn

Roeder dan die rose mach sijn
Ende die hande smal ende lanc
Hare tande wit met yvore ghemanct
Si heeft haer lijf wit als een sneeu
Haer oghen berren als een leeu
Het dwanc mi oec aen minen danc
Te sine ewelijc haer dienst knechtken
Dat cleyn proper graselec wechtken
Het heeft soe sconen vlechtken

Het es teeder en[de] oec cleine
Hets die suverlijxte aleine
Dat es ocht was of wesen sal
Het es hovesch ende goedertieren
Si es sedich van manieren
Ende si es in die siden smal
Haer borstken ronder dan een bal
Haer kinnekijn diep als een grechtken
Dat cleyn proper suverleec wechtken
Het heeft soe sconen vlechtken

Het es brun te selker steden
Onder die oexselen ende beneden
Bruun hevet die wijnbrauwen met
Het hevet een puttekijn aen den lichame
Dorstic[t] noemen sonder blame
Ende sonder hare enech verwet
Te hebbene ic soude noemen dlet
Bruun es des kindekens ghemechtken
Dat cleyn proper vriendelec wechtken
Het heeft soe sconen vlechtken

Ic moet hare te dienste staen
Ende ewelijc sijn onder daen
Soe werwert ic mi bekere
Want soe sere es mijn sin ghevallen
Opt kindekijn daer wi af callen
Ic mint vaste in lanc soe mere
Want aen hare staet mijn lijf ende ere
Het es oec altoes in mijn gedechtken
Dat cleyn proper suverleec wechtken
Het heeft soe sconen vlechtken

Nota

*Item desen sroke Mi doet alte sere verlangen
houdt LVIII verse*

In hedendaags Nederlands:

Het meisje dat mij verliet, doet mij al te hevig verlangen. 'Jonge vrouw van mijn hart, van jou hou ik het meest.' Ik had geregeld seks met haar. Nu moet ik zonder haar verder. Zij is een wondermooi schepsel en heeft bijzonder mooie vlechtjes, dat klein, fijn, lief schatje.

Zij staat zo vast in mij geworteld, dat ze mijn gedachten vervult, waar ik ook ga of sta, zolang ik leef. Ik lever me aan haar over. Dat wil ik nu, als het mij enig voordeel brengt. Want zij heeft zulke mooie vlechtjes, dat klein, fijn, vriendelijk schatje.

Haar lippen en wangen zijn nog roder dan een roos kan zijn, haar handen zijn lang en slank, haar witte tanden zijn als ivoor, haar lichaam is blank als sneeuw, haar ogen gloeien als die van een leeuw. Zij dwong mij daarmee tegen mijn wil om voor altijd haar dienstknecht te zijn. Dat klein, fijn, bevallig schatje, zij heeft zulke mooie vlechtjes.

Zij is tenger en klein van stuk, zij alleen is het allerliefste dat is, was of wezen zal. Zij is hoofs en zachtaardig, zij is welgemanierd en zij heeft een slanke taille. Haar kleine borsten zijn ronder dan een bal, haar kin is diep als een grachtje, dat klein, fijn, lief schatje, zij heeft zulke mooie vlechtjes.

Haar haar is bruin op bepaalde plekken, onder haar oksels en van onderen. Ook haar wenkbrauwen zijn bruin. Zij heeft een putje in haar lichaam. Als ik dat zonder eerverlies en zonder bezwaar van haar kant zou kunnen benoemen, dan zou ik het hebben over haar kut. Bruin is het kutje van het meisje. Dat klein, fijn, vriendelijk schatje, zij heeft zulke mooie vlechtjes.

Ik moet haar ten dienste staan en haar voor altijd onderdanig zijn, waarheen ik mij ook begeef, want mijn begeerte gaat zo vurig uit naar het meisje van wie we spreken. Ik bemin haar hoe langer hoe meer, want van haar hangen mijn leven en eer af. Zij is dan ook altijd in mijn gedachten, dat klein, fijn, lief schatje, zij heeft zulke mooie vlechtjes.

Nota

echter recht in het oog van de toekomstige pater. Het derde zusterke zal een noot met haar grote teen over haar hoofd werpen om die vervolgens in haar achterste op te vangen. Maar ze knijpt haar billen zo krachtig samen dat ze de noot kraakt en de pit in de mond van de pater schiet. Iedere non vindt dat zij seks met de pater verdiend heeft, maar door deze missers vindt hij dat geen van drieën voor de beloning in aanmerking komt. De drie nonnen zijn toen erg kwaad op de pater afgestapt 'en hebben hem zijn hoofd ontwee geslagen', en hebben hem de schedel ingeslagen (*De refreinenbundel van Jan van Doesborch*, p. 239-241). Bas Jongenelen houdt op <https://www.youtube.com/watch?v=zNzCDT0aKDw> een presentatie van vijf en een halve minuut over dit grappige gedicht.

5. *Dit es de frenesie* (Wat een waanzin)

Deze zonderlinge tekst staat in het zogeheten Amsterdamse Rosehandschrift van omstreeks 1325 (zie Afbeelding 3 voor een scan van *Dit es de frenesie*) en is in 1827 voor het eerst uitgegeven door Jan Frans Willems in *Mengelingen van vaderlandschen inhoud*:

*Het dicht al dat lepel leet
Waendi dat ic bem vergeet
Dat ic oec niet dichte ende make
Des nachts als ic niet en vake
Menichgen als hi slaept
Sijn ers herde wide gaept
Ende blaest alse ene bosine
Ay ute vercorne fine
Des es leden menichgen dach
Dat mi u minne int herte lach
Ende gine wilt mijns niet ontfarmen
Dicken hebbedi doen verwarmen
Mijn herte ende gemaect cout
Om u bem ic worden out
Ende graeu alse ene catte
Ende gine achtet dit no datte
Ocht u minne mi sterven daede
Wie soude mi betren die scaede
Lachtijcs maecti u sceren
So willics mi af keren
Want hine dult algader niet
Die te halven wege weder tiet
Anders waric in dole
Nu liggic te parijs ter scole
Ende bem daer een student*

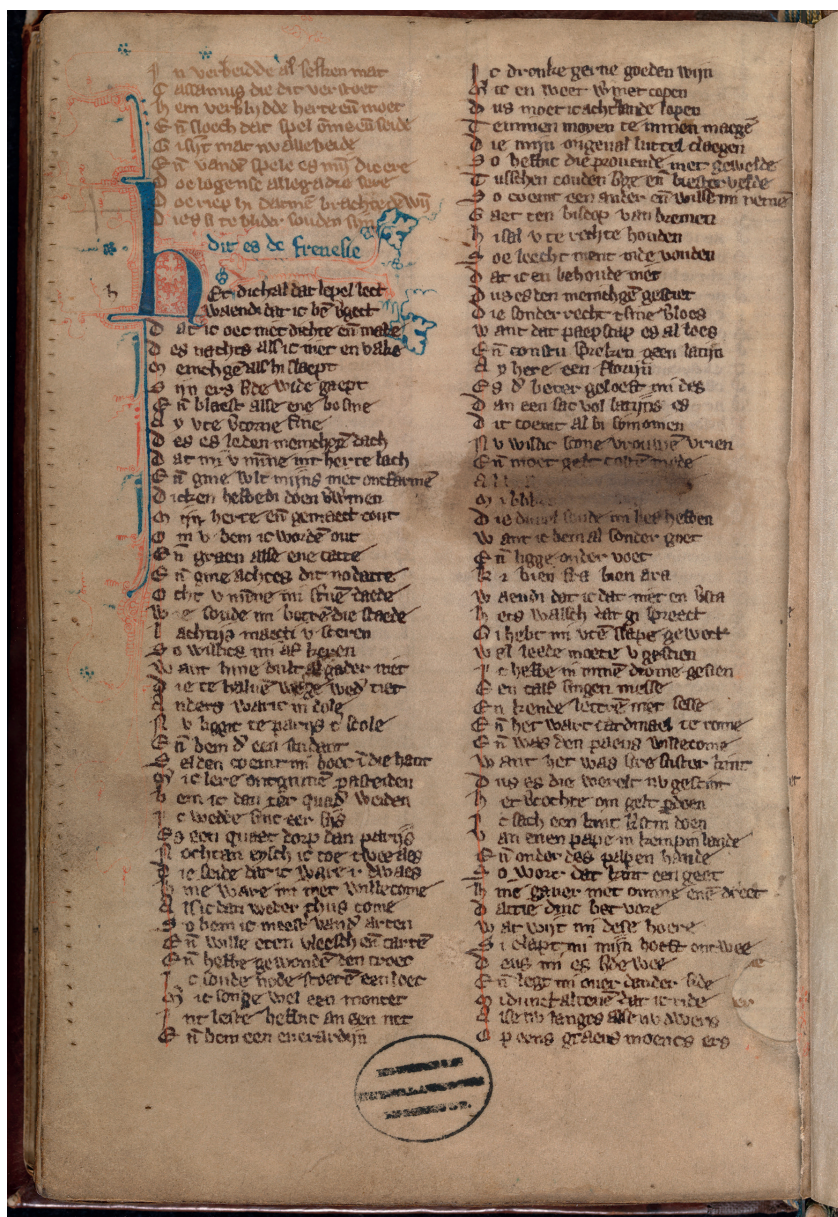
Selden coemt mi boec in die hant
Maer ic lere ontginnen pasteiden
Bem ic dan ter quader weiden
Es een quaet dorp dan parijs
Ic wedde sinc ter sijs
Nochtan eysch ic toe twee aes
Die seide dat ic ware .i. dwaes
Hine ware mi niet willecome
Alsic dan weder thus come
So bem ic meester vander arten
Ende wille eten vleesch ende tarten
Ende hebbe gewonden den croec
Ic soude node stoeten een loec
Maer ic songe wel een montet
Int leste hebbic an een net
Ende bem een everardijn
Ic dronke gerne goeden wijn
Maer ic en weet waermet copen
Dus moet ic achter lande lopen
Te minen moyen te minen maegen
Die mijn ongeval luttel claegen
So hebbic die provende met geweld
Tusschen couden berge ende biester velde
So coemt een ander ende wilse mi nemen
Gaet ten biscop van bremen
Hi sal u te rechte houden
Soe leecht ment in de vouden
Dat ic en behoude niet
Dus es den menichgen gesciet
Die sonder recht tsine verloes
Want dat paepscap es al loes
Ende constu spreken geen latijn
Ay here een florijn
Es daer beter geloeft mi des
Dan een sac vol latijns es
Dit coemt al bi symonien
Nu willic scone vrouwen vrien
Ende moet gelt kosten mede
Al.....[-ede]
Mi bliv.....[-ebben]
Die duvel soude mi bet hebben
Want ic bem al sonder goet
Ende ligge onder voet
Ki bien fra bien ara

*Waendi dat ic dat niet en versta
Hets walsch dat gi spreek
Gi hebt mi uten slape gewect
Wel leede moete u gescien
Ic hebbe in minen drome gesien
Een calf singen messe
En kende lettren niet sesse
Ende het wart cardinael te rome
Ende was den paeus willecome
Want het was sire suster kint
Dus es die werelt nu gescint
Het vercochte om gelt pardoen
Ic sach een kint kerstin doen
Van enen pape in kempin lande
Ende onder des papen hande
So wort dat kint een geet
Hine gaver niet omme enen dreet
Dattie dinc bet vore
Wat wijt mi dese hoere
Si clapt mi mijn hoeft ontwee
Deus mi es herde wee
Ende legt mi over dander side
Mi dunct altenen dat ic ride
Alse nu langes alse nu dwers
Op eens graeus moencs ers*

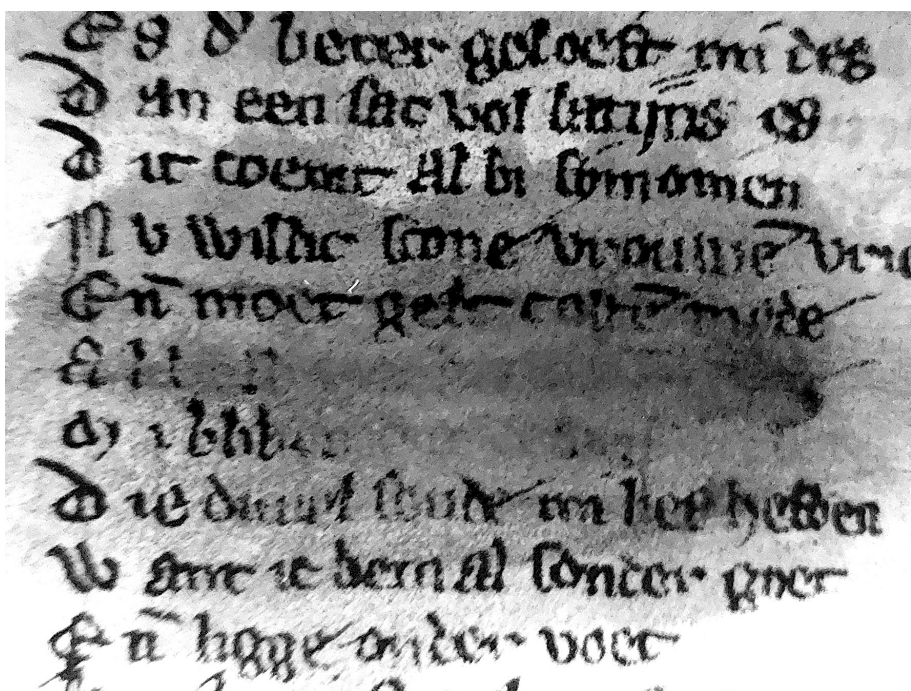
In hedendaags Nederlands:

Iedereen die met een lepel kan eten, maakt tegenwoordig gedichten. Denk je dat ik gek ben, dat ik ook niet dicht 's nachts als ik niet slaap? Veel mensen laten hun aars wagenwijd open als ze slapen en laten scheten als een bazuin. Ach, uitverkoren schoonheid. Het is lang geleden dat mijn liefde voor jou bezit nam van mijn hart, maar jij beantwoordde die niet. Vaak heb je mijn hart in vuur en vlam gezet en ook weer doen verkoelen. Door jou ben ik oud en grijs als een kat geworden, maar dat laat jou koud. Als mijn liefde voor jou mijn dood zou worden, wie zou mij de schade vergoeden? Lach je erom? Spot je ermee? Dan ga ik weg, want hij die halverwege keert, is volstrekt niet dwaas. Als ik dat niet deed, zou ik in verwarring zijn. Nu ben ik student aan de universiteit in Parijs en woon er. Zelden neem ik een boek in mijn handen, maar ik leer hoe ik pasteien moet aansnijden. Zit ik op de verkeerde plek, is Parijs dan een slecht dorp? Ik durf wel te wedden dat ik zes ogen gooi tegen iemand die vijf gegooïd heeft, maar ik eis wel dat ik twee keer een aas mag gooien. Wie zegt

Afb. 3: scan van *Dit es de frenesie* in het Amsterdamse Rosehandschrift, folio 77 verso. Dit handschrift bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek (KB) in Den Haag onder signatuur KA 24. Met dank aan de KB voor het mij ter beschikking stellen van de scan. Voordat de kopiist ging schrijven, maakte hij met een priem *prickings* ofwel lijngaatjes in het perkament om kantlijnen en schrijfliijnen te trekken. Deze gaatjes zijn hierboven duidelijk te zien.

Afb. 4: Ook met uv-licht zijn de vs. 64 en 65 van *Dit es de frenesie* helaas niet te lezen. Met dank aan Ed van der Vlist voor het mij mailen van deze foto.

BIBLIOGRAFIE

Uitgaven van *Nu noch* (Toe maar)

Therese Decker: '*Nu noch* – Middle Dutch, Anonymous, *Now again* – Modern English, translated'. In: *Canadian journal of Netherlandic studies* 15 (1994), issue 2, p. 11-26.

Nu noch. In: *Vijf sotternieen, Lippijn, De buskenblaser, Die hexe, Rubben, Nu noch*. Bewerkt en vertaald door H. Adema. Leeuwarden: Taal & Tekon. 1985. (Vertaald Middelnederlands, [dl.] 12), p. 46-63.

Nu noch. In: *Hoort wat men u spelen zal, Toneelstukken uit de middeleeuwen*. Samenstelling, inleiding en toelichting van M.C.A. van der Heijden. 2de dr. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1972. (Spectrum van de Nederlandse letterkunde, [dl.] 5), p. 159-178.

Een abel spel van Esmoreit sconincx sone van Ceciliën gevolgd door De klucht van nu noch. 4de dr. Amsterdam: J.M. Meulenhoff. 1966. (Cahiers voor letterkunde voor het voortgezet onderwijs).

De klucht van Nu noch. In: *Vier middeleeuwse spelen, Esmoreit, Gloriant, Buskenblaser, Nu noch*. Voor schooltoneel bewerkt door L.J.J. Olivier. Amsterdam: J.M. Meulenhoff. 1948, p. 105-117.

Een ghenouchelicke clute van Nu noch, van iiij personagien te weten, den man, den ghebuer, dwijf, ende die pape. In: J. van Ham: *Klucht en esbatement*. Bussum: C.A.J. van Dishoeck. [1938]. (Dishoeckje, no. 10), p. 7-15.

Een ghenouchelicke clute van Nu noch, van iiij personagien te weten, den man, den ghebuer, dwijf ende die pape. In: P. Leendertz jr.: *Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Leiden: A.W. Sijthoff. 1907. (Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde), p. 198-212 en 545-548.

Eene ghenouchelicke clute van Nu noch, van IV personagien te weten, de man, de ghebuer, dwijf ende de pape. In: Henri Ernest Moltzer: *De Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Groningen: J.B. Wolters. 1875, p. 291-311.

Eene ghenouchelicke clute van Nu noch, van iiij personagien, te weten, de man, de ghebuer, dwijf, ende de pape. In: *Belgisch*

Overige literatuur

Het abel spel Vanden winter ende vanden somer ende ene sotternie 'Rubben' na volghende, voorafgegaan door de fragmenten ene sotte boerde 'Drie daghe here' ende ene goede sotternie 'Truwanten'.

Uitleiding en verklaringen G. Stellinga. 2de dr. Zutphen: W.J. Thieme & Cie. [1975]. (Klassiek letterkundig pantheon, [dl.] 175).

Ernst van Altena: *De jongeman met twaalf vrouwen, Boerten uit de twaalfde en dertiende eeuw*. Vertaald en ingeleid. Amsterdam [enz.]: Ambo. 1997. (Ambo-Klassiek).

Wim van Anrooij: 'Meervoudige teksten, *Talige spelvormen in middeleeuwen en vroegmoderne tijd*'. In: *Schokkende boeken!* Onder redactie van Rick Honings, Lotte Jensen en Olga van Marion. Hilversum: Verloren. 2014.

Petty Bange: *Moraliteyt saelt wesen, Het laatmiddeleeuwse moralistisch discours in de Nederlanden*. Hilversum: Verloren. 2007. (Middeleeuwse studies en bronnen, [dl.] 99).

Sheila Bauer: 'The language of power, A feminist reading of *Nu noch*'. In: *Canadian journal of Netherlandic studies* 15 (1994), issue 2, p. 31-33.

Charles H. Beeson: *A primer of medieval Latin, An anthology of prose and poetry*. Chicago [enz.]: Scott, Foresman and company. 1925.

Peter G. Beidler: 'The Miller's Tale'. In: *Sources and analogues of The Canterbury Tales*. General editor: Robert M. Correale. Associate general editor: Mary Hamel. Volume 2 (Cambridge: D.S. Brewer. 2005). (Chaucer studies, [dl.] 35), p. 249-275.

Peter G. Beidler: 'The Reeve's Tale'. In: *Sources and analogues of The Canterbury Tales*. General editor: Robert M. Correale. Associate general editor: Mary Hamel. Volume 1 (Cambridge: D.S. Brewer. 2003). (Chaucer studies, [dl.] 28), p. 23-67.

Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands. Onder redactie van J.F. Willems. Dl. 3 (Gent: F. en E. Gijselijnck. 1839).

Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands. Onder redactie van J.F. Willems. Dl. 10

(Gent: F. en E. Gijselijnck. 1846).

B. van den Berg: *Inleiding tot de Middelnederlandse syntaxis*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 1971.

Bart Besamusca: 'The manuscript context of the Middle Dutch fabliaux'. In: *"Li premerains vers", Essays in honor of Keith Busby*. Edited by Catherine M. Jones and Logan E. Whalen. Amsterdam [enz.]: Rodopi. 2011. (Faux titre, Études de langue et littérature françaises, [dl.] 361), p. 29-45.

Bart Besamusca en Erwin Mantingh: 'Vanden cnape van Dordrecht'. In: *Klein kapitaal uit het handschrift-Van Hulthem, Zeventien teksten uit Hs. Brussel, K.B., 15.589-623 uitgegeven en ingeleid door neerlandici, verbonden aan tien universiteiten in Nederland en België*. Onder redactie van H. van Dijk, W.P. Gerritsen, Orlanda S.H. Lie [e.a.]. Hilversum: Verloren. 1992. (Middeleeuwse studies en bronnen, dl. 23), p. 104-112.

De Bijbel. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap. Amsterdam [enz.]: Querido Facto. 2021. (NBV21 [= de nieuwe Bijbel voor de 21e eeuw, R.C.]). ISBN 978 90 214 2875 8

Anna Bijns: *Meer zuurs dan zoets, Refreinen en rondelen*. Bezorgd door Herman Pleij. Amsterdam: Prometheus. 2013.

Boekengids 14 (1936), p. 147.

Ton den Boon: *De taal der liefde, Literair woordenboek van seks en erotiek*. [Utrecht]: Van Dale. 2017.

Gerard Bouwmeester: *Receptiegolven, De primaire, secundaire en tertiaire receptie van Augustijnkens werk (1358-2015), Stages of reception, The primary, secondary, and tertiary reception of Augustijnken's oeuvre (1358-2015) (with a summary in English)*. [z.pl.]. 2016. Dissertatie Utrecht.

Poggio Bracciolini: *Het pauselijk leugenpaleis, Amusante anekdoten uit de 15de eeuw*. Vertaling: Patrick de Rynck. Leuven: Uitgeverij P. 2003. Vertaling van: *Liber facetiarum*.

P. Brachin: recensie van: C. Kruyskamp: *De Middelnederlandse boerden*. Voor het eerst verzameld en uitgegeven. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1957. In: *Études Germaniques* 14 (1959), p. 64.

Frank Brandsma en Orlanda S.H. Lie: 'Wisen raet van vrouwen'. In: *Klein kapitaal uit het handschrift-Van Hulthem, Zeventien teksten uit Hs. Brussel, K.B., 15.589-623 uitgegeven en ingeleid door neerlandici, verbonden aan tien universiteiten in Nederland en België*. Onder redactie van H. van Dijk, W.P. Gerritsen, Orlanda S.H. Lie [e.a.]. Hilversum: Verloren. 1992. (Middeleeuwse studies en bronnen, dl. 23), p. 32-41.

Derek Brewer: *Medieval comic tales*. Edited. Second edition. Cambridge: D.S. Brewer. 1996.

D. Buddingh: *Dietsche taal en poëzy, met betrekking tot de algemeene, kerkelijke en staatkundige gesteldheid des tijds, gedurende de middeleeuwen*. Gorinchem: A. van der Mast. 1859. (Geschied- en letterkundig archief).

G.F. Burguy: *Grammaire de la langue d'oïl ou grammaire des dialectes Français au XIIe et XIIIe siècles, Glossaire étymologique*. Troisième édition. Tome 3 (Berlin [enz.]: W. Weber. 1882).

Cd. Busken Huet: 'Het studenteleven in de midden-eeuwen'. In: Cd. Busken Huet: *Het land van Rembrand, Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw*. Dl. 1 (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink. 1882), p. 212-216.

Fons van Buuren: 'Ernst of boert'. In: Vooys 4 (1985), *Liber amicorum Jules van Oostrom, Squibs over neerlandistiek*, p. 17-21. Deze extra uitgave van Vooys bestaat uit een bundel squibs die aangeboden worden aan J.P. van Oostrom ter gelegenheid van diens afscheid van het Instituut De Vooys.

A.M.J. van Buuren: 'De "gradus amoris" in de ballade van Brunenburch'. In: *De nieuwe taalgids* 77 (1984), p. 44-47.

Robert Castermans: *Het esbatement van den appelboom (Het esbatement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijders, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2023.

Robert Castermans: *Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?* Met een uitgebreide toelichting. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2022.

Robert Castermans: *De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers*. Met een uitgebreide toelichting. Amsterdam: Brave New Books. 2022.

August Closs: *Weltlohn, Teufelsbeichte, Waldbruder, Beitrag zur Bearbeitung lateinischer Exempla in mhd Gewande nebst einem Anhang: De eo qui duas volebat uxores*. Herausgegeben und eingeleitet. Mit 8 Tafeln. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung. 1934. (Germanische Bibliothek, Abteilung 2, Band 37).

Het Comburgse handschrift, Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 2° 22. Band 1. Diplomatische editie bezorgd door Herman Brinkman en Janny Schenkel. Hilversum: Verloren. 1997. (Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden, deel 4, band 1).

Het Comburgse handschrift, Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 2° 22. Band 2. Diplomatische editie bezorgd door Herman Brinkman en Janny Schenkel. Hilversum: Verloren. 1997. (Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden, deel 4, band 2).

Jan Cremer: 'De lollie van Mollie, Sad story, Een novella'. In: *Leesgenot Kobalt*. [Door] Jan Cremer, Eelke de Jong en Dimitri Frenkel Frank. [Leiden]: Tango. 1972, p. 7-35.

Andrzej Dąbrówka: 'Ontologisch interpretatiekader voor het middeleeuwse drama'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 2 (1995), p. 7-18.

Therese Decker and Peter G. Beidler: 'Introduction to Special Issue on *Nu noch*'. In: *Canadian journal of Netherlandic studies* 15 (1994), issue 2, p. 1-6.

J. Deschamps: recensie van: C. Kruyskamp: *De Middelnederlandse boerden*. Voor het eerst verzameld en uitgegeven. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1957. In: *Leuvense bijdragen, Bijblad* 48 (1959), p. 87-90.

R.S.L. Deventer: '*Tranen gelachen, onnozel gedaan*', *Een onderzoek naar drie methodische benaderingen van humoronderzoek naar Middelnederlandse teksten*. Masterthesis Nederlandse letterkunde.

BIJLAGE 2

Recensies

De eerste druk van *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur* is positief ontvangen. NBD Biblion heeft een waarderende recensie gepubliceerd. Ook op bol.com zijn lovende recensies verschenen. Meerdere lezers hebben mij gemaild dat ze het een goed en leuk boek vonden. Ik heb hun geantwoord dat ik een recensie op bol.com of hebban.nl erg op prijs stel. Niet alle maar sommige lezers hebben vervolgens hun waardering in een recensie uitgesproken. De gepubliceerde recensies citeer ik hieronder, waarbij ik de bron onder de recensie zet.

Er is ook een kritische recensie verschenen van de hand van Ludo Jongen. Ik kan uitstekend tegen kritiek en zeker voor opbouwende kritiek hou ik me warm aanbevolen. Maar Ludo Jongen meent zich zeer destructief te moeten opstellen. Daarnaast neemt hij een arrogante air aan. Hij denkt dat hij de wijsheid in pacht heeft. In zijn recensie staan echter meerdere feitelijke onjuistheden. Ingevolge art. 6:167 lid 1 van het Burgerlijk Wetboek heb ik dan ook rectificatie geëist. Zijn meningen in zijn recensie raken mijns inziens kant noch wal. Lees hieronder de polemiek tussen Ludo Jongen en mij en mijn recensie van zijn recensie. Wie kaatst, moet de bal verwachten.

Recensie van de neerlandicus Willem Nijssen

In de middeleeuwen (en trouwens ook al in het klassieke Griekenland) werd na een ernstig (d.w.z. religieus dan wel tragisch) toneelstuk een klucht gespeeld. Die was bedoeld om te lachen na de ernst en had stevast te maken met dagelijks geklungel. Concreet kwam dat neer op man-vrouwverhoudingen, meer in het bijzonder op seks. List en bedrog aangestuurd door hormonen, eeuwenoud. Het zou ons niet moeten verbazen, en toch doet het dat wel een beetje, als je een middeleeuwse klucht als 'Nu noch' over een onnozele pantoffelheld leest. En dat lukt natuurlijk beter in hedendaags Nederlands. 234 goed vertaalde versregels (22 ruim gezette pagina's) krijgen van neerlandicus Robert Castermans 82 uitvoerige bladzijden aangenaam leesbare inleiding. Daarvan zijn er 47 gewijd aan ruim twintig veel minder bekende 'boerden', korte sterke verhalen met vaak scabreuze inhoud. Allemaal kernachtig naverteld. Gepresenteerd als 'onderbroekenlol', maar toch nét iets meer dan

dat. Voor het eerst sinds langere tijd weer beschikbaar materiaal, voor een zeer selecte lezerskring toch wel boeiend en interessant. NBD Biblion

De klucht 'Nu noch' (Toe maar) en andere grappige middeleeuwse teksten

De neerlandicus Robert Castermans heeft na twee eerdere publicaties nu met een derde boek oudere literatuur ontsloten voor een breder publiek. Slechts weinigen beheersen het Middelnederlands voldoende om deze oude teksten leesbaar te maken en ook te interpreteren. Drs. Castermans beheerst de kunst van het hertalen als geen ander en weet deze middeleeuwse teksten uitstekend in hedendaags Nederlands te presenteren. In een vlot geschreven en uitgebreide inleiding laat de schrijver ons kennismaken met onbekende en ondeugende kanten van de volkse middeleeuwse cultuur, waarbij expliciete woordkeus niet wordt geschuwd. Vooral de 19 boerden (komische vertellingen) geven een aardig inkijkje in de middeleeuwse onderbroekenlol en zijn geheel ontbloot van preutsheid. In de middeleeuwen was de klucht 'Nu noch' immens populair. En ook als deze klucht heden ten dage wordt opgevoerd, zorgt een vrouw die haar man bedriegt, hem flink uitscheldt en hem een ongenadig pak rammel geeft, voor een schaterlachend publiek.
bol.com

Middeleeuwse onderbroekenlol

Wie ooit heeft gedacht dat in de middeleeuwen slechts stichtelijke teksten werden geschreven, die weet na lezing van dit handzame boekje wel beter. Robert Castermans heeft diverse pikante vertellingen, waaronder het toneelstuk *Nu noch* (Toe maar), hertaald en zo voor de moderne lezer toegankelijk gemaakt. Er komen seksueel zeer actieve geestelijken, hitsige getrouwde vrouwen en sullige echtgenoten voorbij. Een uitvoerige inleiding zet deze hilarische stoet in historisch en literair perspectief.
bol.com

Een klucht en verhalen uit de middeleeuwen vol humor

Door het lezen van de hertaling van het toneelstuk 'Granida' (1605)

van P.C. Hooft door de neerlandicus Robert Castermans werd mijn interesse gewekt voor meer boeken van hem. De auteur geeft ons met dit boek een kijkje in de hertaling van kluchten en boerden van het Middelnederlands naar het hedendaags Nederlands, waarin de verhouding tussen man en vrouw duidelijk en humoristisch wordt beschreven. De uitgebreide inleiding en de professionele uitleg en hertaling zeggen veel over de schrijftalenten van Castermans. Om zo'n goed leesbare hertaling te realiseren zijn gedrevenheid en perfectionisme nodig. De bibliografie bevat veel secundaire literatuur, waaruit de auteur vele treffende passages citeert. Hierdoor kan dit boek als een wetenschappelijk verantwoorde uitgave worden beschouwd. Dit boek kan ik zeker aanraden aan iedereen die geïnteresseerd is in een hertaling van middeleeuwse humoristische literatuur. Hopelijk wordt de klucht 'Nu noch' (Toe maar) een keer opgevoerd in hedendaags Nederlands. Mijn complimenten aan de auteur voor deze uitgave.
bol.com

De grappigste verhalen uit de middeleeuwen

Dit boek bevat de grappigste kluchten en de schuinste verhalen uit de middeleeuwen. In de klucht "Nu noch" heeft de vrouw de broek aan. Zij gaat vreemd en haar man krijgt scheldwoorden en verwensingen naar zijn hoofd geslingerd. Haar man en de buurman proberen haar bij de neus te nemen, maar zij moeten dat beiden bekopen met een geducht pak slaag. Wie denkt dat Jan Cremer in 1964 drieletterwoorden in de Nederlandse literatuur introduceerde met "Ik Jan Cremer", vergist zich. In middeleeuwse korte verhalen, zogenoemde boerden, wordt op humoristische wijze zeer openlijk over seks gesproken. Robert Castermans heeft in totaal 24 boerden inhoudelijk weergegeven of vertaald in hedendaags Nederlands en toegelicht, zodat ze voor iedereen toegankelijk zijn. Een aanrader voor liefhebbers van grappige en schuine literatuur.
bol.com

Verfrissend schunnige klucht

Middeleeuwse klucht over al dan niet huwelijksse trouw, ontrouw en vreemdgaan, in verfrissend hedendaags Nederlands toegelicht.
bol.com

Veel middeleeuwse humor

De ondertitel, *Onderbroekenlol* in middeleeuwse literatuur, geeft exact weer wat we kunnen verwachten van dit boek. Het is een verzameling kluchten (korte, grappige toneelstukjes) en zeer humoristische en schuine vertellingen, zogenoemde boerden. De middeleeuwse teksten zijn vertaald in modern en prettig leesbaar Nederlands. Castermans licht de middeleeuwse teksten bovendien kort maar uitstekend toe, waardoor je ze beter begrijpt en kunt plaatsen. Dit boek staat garant voor een paar uur volop leesplezier. Een aanrader.
bol.com

Tijdloze grappen en grollen

In een handzaam boek krijgen we niet alleen de grappigste maar ook de schunnigste literatuur uit de middeleeuwen voorgeschoteld. Gelukkig zijn de kluchten, boerden (korte, grappige en schuine verhalen van ongeveer 175 verzen) en gedichten vertaald in eigentijds Nederlands, want Middelnederlands is voor een niet-neerlandicus moeilijk te begrijpen. Na lezing van dit boek kun je concluderen dat de humor in de middeleeuwen eigenlijk niet zoveel verschilt van de 21ste-eeuwse humor; vroeger werden er ook al grappen over seks gemaakt en over nonnen en pastoors die niets moeten weten van seksuele onthouding. In een goed geschreven inleiding wordt de literaire context uitgebreid toegelicht.
hebban.nl

Hitsige nonnetjes en geile priesters

De meeste scholieren houden een nogal dor beeld over aan de lessen middeleeuwse literatuur: niet veel meer dan wat stichtelijke verhalen die druipen van de Mariaverering. Historisch letterkundigen wisten altijd al dat dit slechts een deel van de waarheid is. Robert Castermans, een neerlandicus met oog voor de minder deugdzame kanten van de middeleeuwen, heeft zich tot taak gesteld die kennis te delen met het grote publiek. Zijn hertaling en bespreking van een rits oude teksten resulteerden in een handzame publicatie vol ranzige onderbroekenlol, schunnige vertellingen en het bekende pikante toneelstuk *Nu noch* (Toe maar) – alles verwoord in soepel hedendaags Nederlands. Zo kunnen wij nu kennisnemen van een kleurrijke wereld die wordt bevolkt door geile geestelijken, hitsige

nonnetjes, ontrouwe echtgenotes en sullige mannen, die bijna altijd aan het kortste eind trekken.
hebban.nl

Zeer lezenswaardige middeleeuwse literatuur

Dit boek kreeg ik door mijn vriendin in de handen gedrukt en bekeek het argwanend: middeleeuwse literatuur is nu niet bepaald mijn favoriete kost om even lekker te ontspannen. Op de middelbare school vond ik die suf vanwege de belerende en christelijke aspecten. Maar wat heb ik genoten van deze middeleeuwse schunnigheid in fris, hedendaags Nederlands. Meer dan eens heb ik dit boek met het schaamrood op mijn wangen zitten te lezen. Het ene middeleeuwse korte verhaal is nog grappiger en gewaagder dan het andere. Verfrissend om te ontdekken dat we eeuwen geleden al lekker stout waren. Het boek is dan ook goed ontvangen, zoals blijkt uit de recensies in de bijlage, en eindigt met een vlijmscherpe polemieek. Een aanrader!
hebban.nl

Mail van 30-8-2021 aan redacteur Jim van der Meulen n.a.v.
Ludo Jongen: 'In elkaar geflanst'. In: *Madoc, Tijdschrift over de middeleeuwen* 35 (2021), p. 118-120.

Beste Jim van der Meulen,

Omdat ik de recensie van mijn boek *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden* niet van Ludo Jongen noch van jou heb mogen ontvangen, heb ik die afgelopen vrijdag in het P.C. Hoofthuis in Amsterdam gelezen. De stellige titel van de recensie vind ik weinig vriendelijk en respectvol; maar volgens de laatste zin van de recensie gaat het slechts om een indruk. Waarom dan toch een dergelijke destructieve titel?

De recensie bevat veel subjectieve oordelen. Dat mag uiteraard en daarover zal ik het niet hebben. Recensent Ludo Jongen vliegt ook volledig uit de bocht en maakt een kapitale blunder. Daar wil ik het wel over hebben. Ludo Jongen schrijft: 'Castermans vat dat samen als *Drie keer bespeelde hij haar gevoeligste plekjes* [lees: plekje, R.C.] en *'heer Gouvert'* [de bedrogen echtgenoot] *bofte maar dat hij getrouwd was met zo'n lekker stuk dat prima wist hoe ze zijn leuter moest behandelen*. Daarvan staat niets in het MiddelNederlands.'

Vervolgens citeert Ludo Jongen vs. 137-140 en hertaalt die om aan te tonen dat wat ik samenvat, niet voorkomt in het Middelnederlands.

In werkelijkheid staat dat wel degelijk in de Middelnederlandse boerde en wel in vs. 140-143:

Hi vertemperde III werf haer snaren
Her gobert was daer doe wel an
Dat hi dien derscher ghewan
Die soe wel wannen hadde gheleert

In: Karel Eykman en Fred Lodder: *Van de man die graag dronk en andere Middelnederlandse komische verhalen*. Amsterdam: Prometheus. 2002. (Nederlandse klassieken), p. 113 worden deze vier versregels hertaald met:

En stemde driemaal haar gevoelige snaar.
Die heer Govert had toch maar geluk
Dat hij getrouwd was met zo'n lekker stuk
Dat goed met zijn dorsvlegel overweg kan.

Peter G. Beidler: *'Een bispel van .ij. clerken* (from MS KB 15.589-623, Royal Library, Brussels "Hulthem Collection", 1350-75)'. In: *Sources and analogues of The Canterbury Tales*. General editor: Robert M. Correale. Associate general editor: Mary Hamel. Volume 1 (Cambridge: D.S. Brewer. 2003). (Chaucer studies, [dl.] 28), p. 62 vertaalt deze vier versregels in het Engels met:

He tuned her strings three times.
Master Gobert was lucky
to have married a thresher [= dorser, R.C.] like that,
who had learned to winnow [= wannen, van kaf ontdoen, R.C.] so well.

De betreffende opmerking van Ludo Jongen is een valse beschuldiging en is dus zonder meer onrechtmatig. Ik eis dan ook ingevolge art. 6:167 lid 1 BW rectificatie in het volgende nummer van je tijdschrift. Als ik binnen tien dagen geen positief bericht van je ontvang, ga ik ervan uit dat je weigert te rectificeren.

Naast deze kolossale uitglijder citeert Ludo Jongen de ene keer 'binnenhuis' in plaats van 'binnenshuis' en de andere keer 'plekjes' in plaats van 'plekje' en schrijft hij 'proza hertaling' in plaats van 'prozahertaling', 'de Middelnederlands tekst' in plaats van 'de Middelnederlandse tekst', 'vanaf bracht' in plaats van 'van afbracht' en 'het self publishingplatform' in plaats van 'het self-publishingplatform'. Tja, het wrekt zich natuurlijk als deze

Nu noch (Toe maar) is misschien wel de beste klucht uit de middeleeuwen. In de 16de eeuw is zij enorm populair en heden ten dage wordt zij nog steeds gelezen en opgevoerd. De klucht gaat over een echtgenoot die gigantisch onder de plak zit bij zijn vrouw. Zij gaat vreemd, geeft haar man geregeld harde klappen, scheldt hem uit en slingert hem de nodige verwensingen naar zijn hoofd. Zijn buurman adviseert hem om op alles wat zijn vrouw zegt of doet, 'Toe maar' te zeggen, zodat zij denkt dat hij krankzinnig is geworden van al haar harde klappen. Uiteindelijk komt de vrouw erachter dat ze bij de neus is genomen en geeft ze zowel haar man als de buurman een ongenadig pak rammel.

Ook andere kluchten en komische vertellingen uit de middeleeuwen passeren de revue. Mannen worden daarin belachelijk gemaakt en krijgen geregeld een pak slaag van een vrouw. Ook geestelijken moeten het ontgelden. Niet alleen pastoors en monniken, maar ook begijnen bedrijven ongeremd de liefde. Er komen ook nog twee schetenwedstrijden voorbij. Kortom: veel onderbroekenlol.

Vanwege de schunnige inhoud is er lange tijd nauwelijks aandacht besteed aan de boerden en andere gewaagde teksten uit de middeleeuwen. Of ze werden wel gepubliceerd, maar dan in een gekuiste versie of met weglating van geile passages. In deze uitgave van de neerlandicus Robert Castermans wordt echter niets verbloemd. Het vrouwelijk geslachtsdeel is een kutje en een kut, een hete hoer verkoopt haar dikke pruim, een begijn ligt zo hard te wippen met haar minnaar dat ze allebei door de vloer zakken, een vrouw laat zich verwennen door een mannelijke hoer en haar man mag de verschuldigde 20 ponden betalen, een monnik staat letterlijk voor lul als hij tijdens een donderpreek zijn pij optilt om zijn onschuld aan te tonen terwijl de duivel hem snel een knoert van een erectie bezorgt, een pastoor gaat naar de hoeren, komt drie keer klaar, moet zijn blote billen door een andere klant laten kussen, krijgt dan een gloeiend hete pook in zijn kont en komt uiteindelijk volledig onder de stront te zitten. De lezer is dus gewaarschuwd ...

... goed vertaalde versregels ... aangenaam leesbare inleiding ... boeiend en interessant.
NBD Biblion

Bestel nu

**De klucht Nu noch (Toe maar)
in hedendaags Nederlands,
andere kluchten, sproken en boerden**

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

De klucht
Nu noch (Toe maar)
**in hedendaags Nederlands,
andere kluchten, sproken en boerden**

**Onderbroekenlol
in middeleeuwse literatuur
en een pittige polemieek
met prof. dr. Ludo Jongen**

door

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 18,96 via
www.bravenewbooks.nl of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken